

*Husein
Sultanzade*

IRANSKI BAZARI

اللَّهُمَّ ارْحَمْنَا

Biblioteka
ŠTA ZNAMO O IRANU?

Husein Sultanzade

IRANSKI BAZARI

Prevod:

Aleksandar Dragović

Kulturni centar I. R. Irana u Beogradu
2009.

Naslov originala:

ĐAŠNHA-JE IRANIJAN

Daftare pažuhešha-je farhangi,

Tehran, 2005.

SADRŽAJ

UVODNA REČ	8
PREDGOVOR	11
I DRUŠTVENO-ISTORIJSKI KONTEKST	15
1. DEFINICIJA REČI BAZAR	17
2. ISTORIJAT BAZARA	19
Od drevnih vremena do epoha Medejaca	19
Bazar od Medijaca do	
početka islamske epohe	24
Bazar u islamskoj eri	28
3. DRUŠTVENA ULOGA I FUNKCIJA BAZARA	38
4. NAČIN IMENOVANJA BAZARA	47
II FUNKCIONALNE KARAKTERISTIKE BAZARA	51
1. PODELA BAZARA	53
Gradski bazari	53
Seoski bazari	54
2. VRSTE BAZARA PREMA VREMENU TRAJANJA	57
Stalni bazari	57
Periodični bazari	57
Kratkotrajne pijace	59
3. OBLIKOVANJE DELATNOSTI	60
Atraktivnost specijalizovanih četvrti	60
Bezbednost i ekonomska vrednost robe	61

Grupisanje sličnih zanata	61
Odvajanje suprotnih delatnosti	62
4. UPRAVLJANJE BAZAROM	63
5. USPOSTAVLJANJE REDA I SIGURNOSTI	69
6. NEKI PROPISI I UREDBE O BAZARU	73
III NEKE OSOBINE GRADA	81
1. MESNE KARAKTERISTIKE GRADSKIH BAZARA	83
Bazar izvan grada	83
Gradski bazar	85
Oblasni bazar	86
Kvartovski bazar	87
Bazar u kraju	88
2. POLOŽAJ STALNOG I GLAVNOG GRADSKOG BAZARA	89
3. RAZVOJ GLAVNOG GRADSKOG BAZARA	90
IV ELEMENTI BAZARA	93
1. URBANI I KOMUNIKACIJSKI ELEMENTI I CELINE	95
Glavna ulica	95
Sporodne ulice	96
Vezivni hodnici (<i>dalan</i>)	97
Raskrsnica (<i>čaharsu</i>)	97
Trg (<i>mejdan</i>)	98
Predvorje (<i>đelohan</i>)	99
2. ARHITEKTONSKI ELEMENTI I CELINE BAZARA	101
Soba ili dućan (<i>hođre</i>)	101
Karavan-saraj	102
Zasvođeni kompleks (<i>timče</i>)	109
Kejsarija	112
Uslužni prostor	114
Javni prostor	114
V NEKE ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE BAZARA	117

1. OBLIK	119
Linearni bazar	119
Središnji bazar (u obliku trga)	123
2. POKRIVANJE BAZARA	126
3. NEKE KARAKTERISTIKE GLAVNOG BAZARSKOG KORIDORA	135
REZIME	141

U ime Boga

Uvodna reč

Jedan od načina upoznavanja kulture drugih naroda jeste promišljanje o njihovoj istoriji i običajima. Imajući u vidu nove kulturološke promene u savremenom svetu i potrebu kulturne javnosti za upoznavanjem iranske kulture, odlučili smo da na srpski jezik prevedemo i objavimo knjigu „Iranski bazari“. Delo Huseina Sultanzadea, iz edicije „Šta znamo o Iranu?“, izašlo je u izdanju Kancelarije za kulturološka istraživanja. U njoj se na sažet način govori o iranskim bazarima, njihovom razvoju kroz istoriju, kulturološkim i arhitektonskim karakteristikama. Nadamo se da će se u našem izdavaštvu pojaviti i naslovi iz drugih područja kulture. Zahvaljujemo Aleksandru Dragoviću na prevodu i Mirjani Abdoli na lekturi i korekturi teksta.

Kulturni centar I. R. Irana u Beogradu

Februar 2009.

بنام خدا

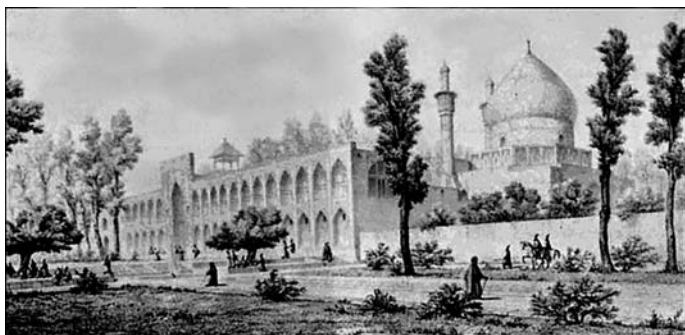
یکی از راههای آشنایی با فرهنگ دیگر ملل، بررسی تاریخ و آداب رسوم آنها می باشد. از این رو با توجه به تحولات جدید فرهنگی در دنیای امروز و نیاز به شناخت فرهنگ ایران برای فرهنگ دوستان و عموم علاقمندان، بر آن شدیم تا کتاب جشنهای ایرانیان را به زبان صربی منتشر نماییم. کتاب جشنهای ایرانیان توسط آقای عسکر بهرامی از سلسله کتابهای "از ایران چه می دانیم؟" توسط دفتر پژوهشهای فرهنگی به چاپ رسیده است. در این کتاب به جشنهای باستانی ایرانیان، نگلداری روز و ماه، همچنین جشنهای سیروان ادیان مختلف با مختصر اشاره شده است امید است توفیق یابیم تا در شاخه های دیگر فرهنگی، انتشاراتی از این قبیل داشته باشیم. در انتها از آقای دیان اسپاویویچ بخاطر ترجمه این اثر و زحمات آقای الکساندر دراکوویچ در بازخوانی و توضیحات مطالب و خانم میریاناعبدلی در ویرایش متن سپاسگزاری می نمایم.

راینزی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مکلاد

بمن ۱۳۸۷

PREDGOVOR

Bazar je u prošlosti predstavljao najvažniju komunikacijski čvor i urbani prostor u iranskim gradovima. To je zbog toga što su se glavni i stalni bazari u svakom gradu obično formirali duž najznačajnijeg puta i gradske ose koje je počinjalo od gradskih kapija i nastavljalo se do središta. Drugim rečima, postojao je glavni put duž kojeg se obrazovao prostor za trgovinu, a ponekad i za proizvodnju, iz čega je postepeno iznicao bazar. Razlog postepenog formiranja bazara je taj što je većina iranskih gradova nastala iz sela, dok je samo mali broj gradova nastao kao posledica planiranja i projektovanja.

Ulica Čahar bag (četiri vrta) u Isfahanu, XVII vek

IRANSKI BAZARI

Na osnovu postojećih pismenih svedočanstva može se pretpostaviti da istorijat građenja bazara seže najmanje nekoliko hiljada godina pre naše ere. Do početka savremene epohe, bazar je bio organski i nedeljivo povezan sa ostalim gradskim celinama, da bi, dolaskom modernog doba, usled razvoja gradova, izgradnje ulica sa pristupom za vozila i postavljanja normi za gradski način života, ta povezanost postepeno počela da slabi.

Gradski položaj bazara, okolnog prostora i centara koji se nalaze duž njega, s jedne, i društveni značaj i uloga koju su zanatlije i ljudi sa bazara imali na život grada, s druge strane, uticali su da se bazar ne posmatra samo kao ekonomski i trgovački prostor, već i kao prostor za mnoge društvene aktivnosti, kao što je održavanje nacionalnih i verskih svetkovina i praznika. Zbog toga je bazar u vreme održavanja obreda oplakivanja dobijao poseban izgled.¹

Međutim, društvena uloga i funkcija bazara nije ograničena samo na pomenuto; često su ljudi sa bazara, posebno u islamskoj epohi, obrazovali najznačajnije zanatske i društvene organizacije koje su, posebno u velikim gradovima, ustajale protiv nepravednih vlasti i tlačiteljskih vladara.

Zbog svojih fizičkih karakteristika, stalni i pokrivljeni bazari su prolaznicima i kupcima pružali

1 Obredi oplakivanja i žalovanja, ili ceremonija *ašure* održavaju se u Iranu u znak sećanja na žrtve masakra koji se dogodio oko 680. godine u Kerbeli (Irak), kada su na najbrutalniji način ubijeni Poslanikov (s) unuk Husein, njegova uža rodbina i pristalice. (prim. prev.)

*Bazar u Širazu kako ga je videla
madam Delafoa (Jane Dieulafoy), 1881. godine*

željeni i odgovarajući prostor. Pokrivenost bazara uzrokovala je da njihov unutrašnji prostor leti bude svežiji, a zimi topliji od spoljašnjeg. Prolaznici su bili zaštićeni od vremenskih neprilika –

IRANSKI BAZARI

Linearni rast bazara u Isfahanu u seldžučkom periodu

sunca, vetra i kiše, zbog čega su ljudi tamo provodili jedan deo svog slobodnog vremena. U ovom tekstu, ukratko ćemo ukazati na istorijat i neke društvene, funkcionalne i fizičke karakteristike bazara, kao i na upravljanje, bezbednost i neke regulative vezane za bazar. U drugom poglavlju biće reči o nekim funkcionalnim karakteristikama bazara. Treće poglavlje se bavi gradskim karakteristikama, a četvrto komunikacijskim elementima i prostorima odnosno arhitektonskim elementima i prostorima bazara (sobe, karavan-saraj, timče i kejsarije). Peto poglavlje posvećeno je arhitektonskim karakteristikama bazara.

I

**DRUŠTVENO-ISTORIJSKI
KONTEKST**

1.

DEFINICIJA REČI BAZAR

Bazar označava mesto kupoprodaje i izlaganja robe. Sama reč je veoma stara i postojala je u nekim starim iranskim jezicima. U srednjem persijskom jeziku imala je oblik *vazar* i upotrebljavala se u izvedenicama kao što su *vazarg* (sa bazara, koji pripada bazaru, trgovački, bazarski); *vazargan* (trgovac)²; u parćanskom jeziku reč se koristila u obliku *važar*³. Ova persijska reč ušla je i u jezike nekih zemalja koje su imale trgovačke odnose sa Iranom, kao što su Turska, neke arapske i evropske zemlje.

Dehkhoda navodi da reč bazar potiče od pahlavijske reči *vakar*. Francuska reč *bazar* preuzeta je iz portugalskog jezika u koji je došla iz persijskog⁴. U persijskom jeziku bazar označava mesto

2 Porušani, Iradž, *Važe-je bazar*, Danešname-je đahan-e eslam, Maqale-je bazar, s. 305.

3 Ibid, s. 305.

4 Dehkhoda, *Loghatname-je Dehkhoda*; Allame Ali Akbar Dehkhoda (1879–1959) poznati iranski lingvista i autor najobimnijeg rečnika persijskog jezika u preko 50 tomova.

IRANSKI BAZARI

gde se obavlja kupoprodaja, i mada se ova reč danas više upotrebljava za stalne, glavne i stare bazare kakvi su postojali u starim istorijskim gradovima, u prošlosti je korišćena u čistom obliku u značenju mesta kupoprodaje, ponekad u prostom obliku, a ponekad sa prefiksima ili sufiksima. Reč bazar u persijskom jeziku ima široko značenje i koristi se da označi prometno i krcato mesto; značaj i važnost/kredibilitet, ljudi i slično tome.

Koridor u starom bazaru

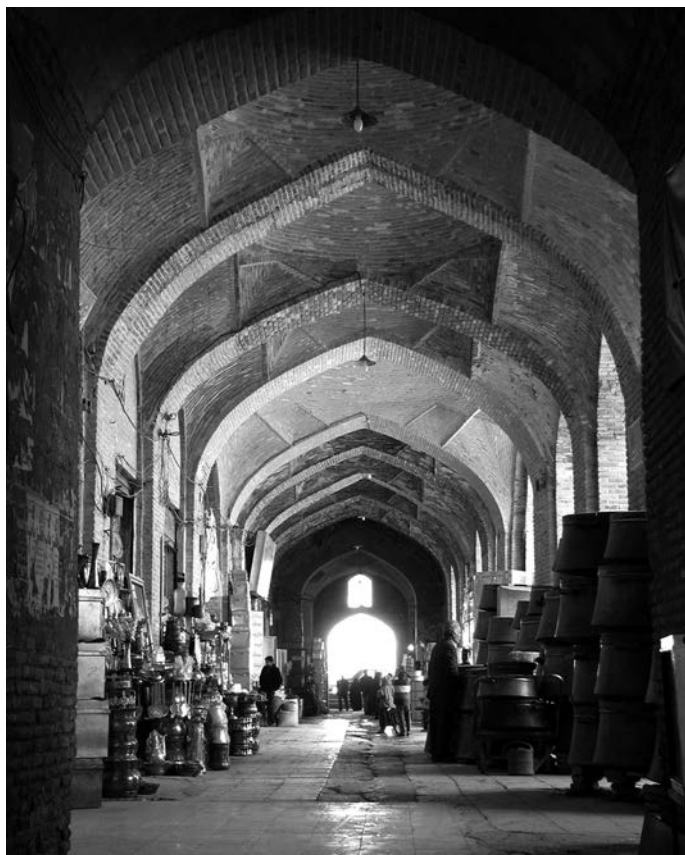
2.

ISTORIJAT BAZARA

Od drevnih vremena do epoha Medejača

Pozadina (istorijat) naselja čija je ekonomija bila zasnovana na trgovini i proizvodnji rukotvorina seže i do deset hiljada godina unazad. Neka istraživanja pokazuju da je jedno od naselja koje se zasnivalo na gajenju žitarica i stočarstvu, i u jednom periodu iz nomadskog prešlo u sedelački način života, jeste naselje u blizini Kermašaha, čija starost datira od pre 9000 godina⁵. U Iranu je otkriveno mnogo takvih lokaliteta koji su se bavili proizvodnjom rukotvorina: brdo Zage kod Kazvina (kraj VII i početak VI milenijuma), brdo Silk na jugozapadu Kašana (VI milenijum), brdo Hasanlu na jugozapadu jezera Orumije (VI milenijum), brežuljak Eblis u oblasti Kermana (V milenijum), brdo Jahja 225 kilometara od Kermana (V milenijum pre n.e.), Habis (Šahdad), u

5 Bahnam Isa, *Nakhostin dame'eha-je ensani dar sarzamin-e Iran*, Honar va mardom, s. 89

Tradicionalni bazar u Kermanu

području Kermana (IV mil. pre n.e.), Šahre Suhte (u prevodu: spaljeni grad) u Sistanu, (III mil. pre n.e.), i ilamitska naselja (IV mil. pre n.e.) u kojima su pronađena brojna svedočanstva o postojanju radionica za rukotvorine i prostora za trgovinu.⁶

⁶ Negahban, Ezatullah, *Šahrnešini va šahrsazi az hezare čaharom ta hezare avval miladi*, Tehran, Džahad-e danešgahi, 1365, s. 30.

Društveno-istorijski kontekst

Na brdu Silk kod Kašana, pronađen je sedef koji su njegovi stanovnici koristili za ukrašavanje i dekoraciju. Nakon brojnih ispitivanja utvrđeno je da ovaj sedef potiče iz Persijskog zaliva, i da su ga u ovu oblast doneli trgovci. Razvoj trgovačkih odnosa u tom periodu (IV milenijum pre naše ere, približno), doveo je do inovacije pečata, koji je korišćen za pečačenje nekih vrsta posuda za transport roba. To je omogućilo da se trgovački odnosi obavljaju lakše i sa više preciznosti.⁷ Otkriveni su ostaci i dokazi koji ukazuju na postojanje trgovačkih veza između brda Jahja kod Kermana sa oblastima Persijskog zaliva u III milenijumu pre n.e.⁸

Šahr-e Suhte, u blizini delte reke Hirmand koja je u periodu između III i II milenijuma pre n.e. bio veoma značajno naselje, može se smatrati jednim od najstarijih poznatih gradova u kome je postojala dinamična proizvodna aktivnost. U periodu između 3200–2100. godine pre n.e. to je bio naseljen i kultivisan grad koji je u zenitu svog razvoja brojao 5.500 stanovnika. U to vreme smatralo se da je broj stanovnika jednog grada veoma bitan. Ovaj grad je nestao u velikom požaru nakon čega je najverovatnije usledila poplava, i mnogi predmeti koji su tokom nekoliko hiljada godina ostali ispod sloja pepela i soli ostali su sačuvani sve do danas. Njegovi stanovnici su se

7 Giršman, Roman, *Iran az aghaz ta eslam*, Tehran, Bangah-e tardome va našr-e Ketab, v. 4, 1355, s. 26.

8 *Kavešhaje tape Jahja, Bastanšenasi va honar-e Iran*, 1349, s. 56.

IRANSKI BAZARI

bavili grnčarijom, tkanjem, obradom metala, rez-barenjem kamena i proizvodnjom mastila.⁹

Mnoge aktivnosti i zanatske četvrti bile su koncentrisane u posebnom kraju u zapadnom delu grada, koji se zvao „zanatske radionice“. Izgleda da je i manja oblast u istočnom delu grada bila namenjena za slične aktivnosti. Jugozapadno od centralnog brda, na 2,5 kilometra od glavnog gradskog jezgra otkriven je drugi lokalitet na kome su pronađeni ostaci grnčarije. Grad je na taj način bio prostorno podeljen prema vrsti proizvodnih i trgovačkih delatnosti. Može se reći da se bazar, ili trgovačko-proizvodno područje, kao samostalna oblast u gradu postepeno približila svom finalnom izgledu.¹⁰

Ilamitska civilizacija se smatra jednom od naj-sjajnijih autohtonih iranskih civilizacija koja je trajala između IV milenijuma pre n.e. skoro do sredine I veka naše ere. Ilamiti su koristili jednu vrstu piktografskog pisma koje se razvilo i usavršilo kroz nekoliko faza.¹¹ Zapažen procvat ova civilizacija doživela je u III i II milenijumu pre n.e., kada je, prema, nekim izvorima, imala 32 grada. Jedan od najstarijih i najznačajnijih bio je Suza (Šuš) u kome su pronađeni ostaci koji

9 Sadžadi, Mansur; *Šahre suhte, dar nazari edžmali be šahrnešini va šahr-sazi dar Iran*, Teheran, Džahad-e danešgahi, 1365, s. 54; Bahnam, Isa, *Šahre suhte*, Honar va mardom, s. 3.

10 Sadžadi, Mansur, *ibid*, s. 63.

11 Ilamitski jezik je nesrodan sa susednim semitskim, sumerskim i indo-evropskim jezicima, koristio je klinasto pismo koje je bilo prilagođeno akademskom pismu (prim. prev.)

Društveno-istorijski kontekst

pripadaju različitim istorijskim periodima, među kojima su i simboli o pravim ulicama od kojih su neke bile široke i do 9 metara. Pronađen je i određen broj prostornih celina kao što su škole, trgovačke kuće i magacini u kojima su čuvani trgovački dokumenti, kompleks sa 50 soba i 10 dvorišta u vlasništvu osobe o imenu Tamati Varaš, koji je posedovao hiljadu grla stoke i veliku zemlju, i koji je trgovao sa Bahreinom.¹²

Razvoj trgovinske razmene i društvenih odnosa u II milenijumu pre n.e. u Ilamu dostigao je takav stepen da su postojali precizno propisani sudski zakoni i društvene regulative; postoji podatak da je još pre Hamurabija princ iz Suze po imenu Ada Pakšo izdao nalog da se na kamenoj ploči uklešu pravni propisi i postave na glavni trg prestoničkog bazara.¹³

U centru Duravantaša (II milenijum pre n.e., prema *Avesti*), južno od Suze, u blizini svetog hrama nalazile su se radionice za proizvodnju i prodaju poklona od zlata, srebra i mesinga, kao i grnčarije, iz čega se može zaključiti da se deo bazara proširio do centra grada.¹⁴

Postoji mali broj podataka o ilamitskim gradovima. Arheološkim iskopavanjima u sumerskom

12 Grantuski va digaron, *Tarih-e Iran*, prev. Kejhosro Kešavarzi, Puješ, Teheran, 1359, s. 47.

13 Amije, Pir, *Tarih-e Ilam*, prev. Širin Bajani, Teheran, Danešgahe Teheran, Puješ, s. 45.

14 Grupa istraživača. *Tarihe pišrafte elmi va farhangi bašar*, vol. I, pogl. II, prvi deo, prev. Parviz Marzban, Teheran, Bangahe tardome va našre ketab, 1356, s. 131.

IRANSKI BAZARI

gradu Uru (II milenijum pre n.e.), koji pripada istom istorijskom razdoblju kao i ilamitska civilizacija, utvrđeno je da su u naseljenom delu grada postojali koridori sa dućanima duž obe strane čiji su neki delovi bili pokriveni nastrešnicom. Ovi koridori se mogu smatrati drevnim primerima bazara linearnog oblika. U drugom delu ovog grada pronađeni su ostaci trgovačkog kvarta gde su postojala dobro organizovana i uređena zanatska udruženja (esnafi), kao što su predelačka, bojadžijska i vunovlačarska.¹⁵

Bazar od Medijaca do početka islamske epohe

Prema nekim legendama i istorijskim predanjima, u nekim od prvobitnih arijevskih naselja, postojali su bazari za hranu i druge potrepštine. U jednom delu legende o Džamšidu¹⁶ stoji:

*„Kada je Džamšid izgradio četvorougao
pećinu za stanovanje ljudi u dužini jednog konj-*

15 *Vandidad*, prev. Sejjed Mohamad Ali, Da'i ul islam, Teheran, Daneš, 1361, pogl. II, tačka 33 i 34.

16 Džamšed, Džamšid ili Džam u srednjem i novom persijskom, ili Jima u avestanskom, je mitološka ličnost iranske kulture i tradicije. U tradiciji i folkloru, Džemšid se opisuje kao četvrti najveći kralj nepotvrđene dinastije Kejanijan. Na ovu ulogu je već nagovešteno u zoroastrijanskoj svetoj knjizi (npr Jašt 19, Vendidad 2), gde se pojavljuje u avestinskom jeziku Jima (*Kshaeta*) „blistavi” i od koga je izvedeno ime Džemšid. Džemšid je opšte iransko i zoroastrijansko ime u *Vendidadi*, *Vendidad* ili *Videvdad*, zbirci tekstova u okviru većeg pregleda *Aveste*. Međutim, za razliku od drugih tekstova *Aveste*, *Vendidad* je sveštenečki zbornik zakona, a ne liturgijski priručnik (prim. prev).

skog trga i drugu četvorougao nu pećinu za krave koje daju mleko u dužini jednog konjskog trga... u njemu je podigao bazar u kome je bio zeleniš, povrće i hrana koja se ne kvari.. Tu je podigao kuće sa sobama i stubovima, zidovima i bedemima..."¹⁷

U *Vendidadi* se pominju razne vrste zanatskih radionica – kovačka, staklarska, za proizvodnju srebra i zlata i topljenje metala, kao i neka pravila koje se odnose na radno vreme.¹⁸ U brojnim naseljima koja su postajala pre Medejaca ili istovremeno sa njima, kao što je brdo Hasanlo u Azerbejdžanu (X i IX vek pre n.e.), pronađeni su tragovi radionica za preradu metala i grnčarije.¹⁹ Osim toga, trgovci u nekim medejskim naseljima radili su na regularan način²⁰, i u njihovim gradovima prostor bazara bio je uređen veoma dobro.

Radi što efikasnijeg upravljanja širokim prostranstvom kojim su vladali, Ahemenidi²¹ su organizovali efikasan administrativni aparat, i u cilju lakše trgovinske razmene, kovali su zlatni (*darik*) i srebrni (*sejkal*) novac. U nekim tekstovima koji se odnose na ovaj period pominju se razne vrste poreza kao što je taksa za ulazak kroz

17 Ibid, tačke 33 i 34.

18 Ibid, poglavlje VIII, tačke 87-90; poglavlje XIV, tačka 11.

19 Grantuski va digaron, *Tarih-e Iran*, s. 50.

20 Bigoloskaja va digaron, *Tarih-e Iran*, s. 13.

21 Persijsko carstvo (Staropersijsko ili Ahemenidsko carstvo) je bila država, sa političkim centrom u današnjem Iranu, koja je pod vlašću dinastije Ahemenida od 550. do 330. god. pre n.e. predstavljala dominantnu državu na prostoru Bliskog istoka (prim. prev).

IRANSKI BAZARI

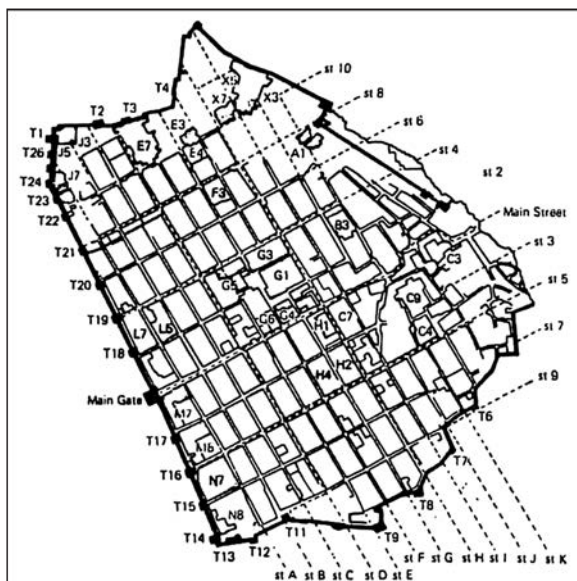
gradsku kapiju, porez za bazar i taksa koja se plaća u luci.²²

Iz natpisa sa bareljefa u Persepolisu saznajemo da su radnici, zanatlije i svi koji su radili na izgradnji ovog kompleksa, primali određenu nadoknadu prema stepenu i vrsti stručnosti. Društveno-ekonomske okolnosti tog perioda govore o formiranju nekih gradova u kojima je bazar smatran za važan, javni prostor i krcato i frekventno mesto. Moguće da je zbog toga Gaznefun napisao da su mesta za obrazovanje u posedu vlasti bila udaljena od bazara.²³

U vreme parćanske dinastije (238–226. pre n.e.) ekonomija zemlje se zasnivala na poljoprivredi i trgovini. Parćanska vlast je bila svesna značaja položaja iranske trgovine i držala je trgovinski monopol nad mnogim robama između istoka (Kina i Indija) i zapada (Rim, Grčka i druga područja). Parćani su na glavnim trgovačkim putevima izgradili nekoliko gradova, a duž važnih pravaca su podigli stajališta neophodna za prolazak trgovačkih karavana kao što su karavan-saraji, magacini i bazari. Grad Dura-Arupus predstavlja značajan primer parćanskog grada u čijem se planu, u periodu od 165–256. godine, lokacija bazara sasvim jasno vidi. Na osnovu plana grada u obliku šahovske table, bazar i javni trg su se nalazili u blizini glavnog gradskog jezgra koje se proteza-

22 Ričard N. *Mirase bastani Iran*, Teheran, 1344, s. 186.

23 Gaznefun, *Sirusname*, Teheran, Matbae baradaran Bakerzade, 1333, s. 9.

Parćanski grad Dora

lo od jedne do druge gradske kapije. U vreme Sasanida²⁴ iransko društvo je ubrzano napredovalo u urbanizaciji. U tom periodu, klasa dvorskih tajnika, koja je stekla značajnu moć, formirala je društvenu klasu i broj klasa je sa tri (sveštenstvo, vojska, radnici i zemljoradnici) porastao na četiri. U ovom razdoblju je izgrađen veliki broj gradova i razvili su se trgovinski odnosi Irana sa susedima, pa je bazar postao važan gradski prostor.

24 Sasanidsko carstvo ili Sasanidska Persija je naziv za državu, sa političkim centrom u današnjem Iranu, koja je pod vlašću dinastije Sasani-
da od 226. do 651. godine predstavljala dominantnu silu na Bliskom istoku. Sasanidsko carstvo se ponekad naziva i Novopersijsko ili Drugo persijsko carstvo kako bi se razdvojilo od Staropersijskog ili Ahemenidskog carstva (550.–330. god. pre n.e.). (prim. prev)

IRANSKI BAZARI

Klasa prodavaca i trgovaca sa bazara²⁵, u ovom periodu osniva uređena esnafska udruženja, o čemu svedoče neki sačuvani dokumenti, i neke zanatlije (proizvođači srebra, mastila i metala), kao i drugi pripadnici bazara dobijaju starešinu.²⁶

U nekim dokumentima i tekstovima koji se odnose na ovaj period govori se o postojanju bazara i trgova u nekim sasanidskim gradovima.²⁷

Bazar u islamskoj eri

U islamskoj epohi dolazi do ekspanzije života u gradovima pa se šire i razvijaju mnogi manji, stari, a u nekim delovima zemlje, prvenstveno u pograničnim i komunikacijski važnim, nastaje jedan broj novih gradova. U nekim novoizgrađenim gradovima poput Kufe i Basre planira se otvoreni prostor za bazar na koji prodavci i trgovci odlaze početkom dana i ostaju do večeri gde izlažu i prodaju svoju robu na mestu koje nađu. Drugim rečima, planirao se prostor namenjen za prodaju u kome nije postojalo fiksno mesto za prodavce; međutim, širenjem tih gradova postepeno dolazi do formiranja prostora u obliku dućana i tako se u nekim gradskim četvrtima oblikuje stalni bazar.²⁸

25 *Bazari*, odnosi se na osobe koje imaju posao na bazaru kao što su prodavci, trgovci na veliko, raznosači robe, trgovački posrednici, dileri. (prim. prev.)

26 Bigoloskaja va digaron, *Tarih-e Iran*, s. 124, 125.

27 Bigoloskaja va digaron, *Tarih-e Iran*, s. 113, 124; Kristensen, *Iran dar zamane Sasanijan*, s. 148.

28 Baladuri, *Futuh al baladan*, Teheran, Soruš, 1364, s. 46.

Društveno-istorijski kontekst

Prema postojećim istorijskim izvorima, od prve polovine VIII veka mnogi novoizgrađeni i manje-više svi stari gradovi imali su stalne bazare sa uređenim prostorom. U njima je svaki zanat bio zastupljen u jednom delu glavne ili nekoj od sporednih ulica, i svaka vrsta robe je bila izložena na posebnom mestu. Kada je 707. godine Ha-džadž podigao grad Vaset, svakom zanatu zastupljenom na bazaru odredio je odvojen, zaseban koridor.²⁹ Praksa grupisanja zanata i cehovskih udruženja u zasebne i definisane celine na bazarima u Iranu i arapskim zemljama seže u period pre pojave islama.³⁰

Prvi vek hidžre (622–722) ne predstavlja zlatno doba za razvoj gradskih bazara u Iranu, jer se do tog vremena nije pojavila nijedna jaka iran-ska vlast koja je bila u stanju da učvrsti stubove društva i efikasno organizuje gradski život. Počev od X veka, stupanjem lokalnih dinastija na vlast dolazi do procvata ekonomskih aktivnosti i ubrzanog urbanog razvoja. Dinastije Tahirida (821–873), Samanida (875–999) i Bujida (934–1055), su prve iranske dinastije koje su preduzele efikasne korake u razvoju zemlje. I u periodu dinastija Gaznevida (962–1187) i Seldžuka (1037–1194), iran-sko društvo zahvaljujući postojanju snažne vlasti ekonomski napreduje i to je period kada iran-ska kultura i umetnost sve više postaju predmet

29 Sabah Ibrahim Said al Šihli, *Asnaf dar asre Abasi*, Teheran, Markaze našre danešgahi, 1362, s. 14.

30 Afgani, Said, *Asvaq'ul-'arb fi'l ḏahiliya va'l islam*, Damask, 1960, s. 47.

IRANSKI BAZARI

pažnje. U istorijskim izvorima koji se odnose na period od XI do XIII veka postoji mnogo podataka o porastu proizvodnje različitih rukotvorina u gradovima i nekim većim selima i njihovom izvozu u inostrane gradove. Primera radi, cenjena pamučna tkanina iz Kazruna prodavana je u udaljenim delovima islamskog sveta i po deset puta višoj ceni, a njen kvalitet, i bez otvaranja ambalaže, garantovali su žig i oznaka radionice u kojima je izrađivana.³¹ Prenosi se da je u malom gradu po imenu Tun u XII veku postojalo oko četiri stotine radionica za izradu tkanine.³²

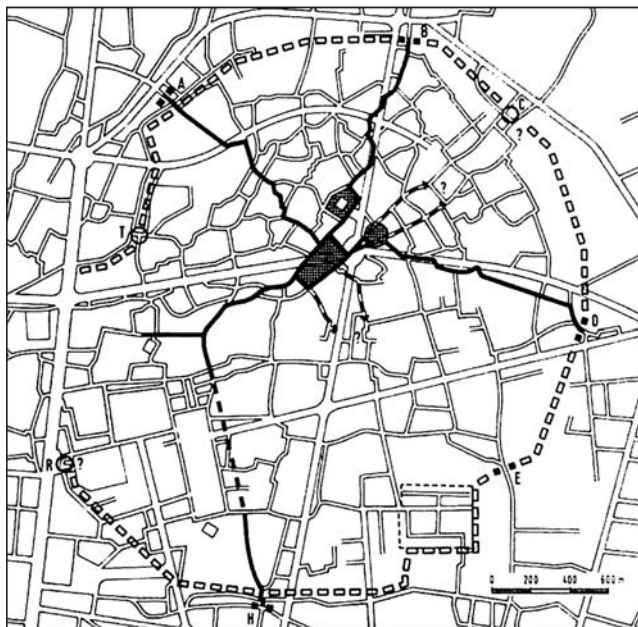
U ovom periodu ubrzano se razvijaju bazari u velikim gradovima. Kada je u XII veku posetio Isfahan, Naser Hosro je zabeležio da u njemu ima dvesta menjačnica. Menjači novca su i u Basri imali značajnu ulogu u ekonomiji grada.³³

Nakon mongolske najeze u XIII veku mnogi gradovi bivaju sravnjeni sa zemljom, a privreda zemlje ulazi u fazu stagnacije. U vreme Ilhanida (1256–1388) nekolicina iranskih ministara i naučnika pod nadzorom Rešidudina Fazlulaha sprovode društveno-ekonomske reforme. On je u blizini Tabriza podigao Rab' Rešidi, grad sa hiljadu kuća, hiljadu i pet stotina dućana, dvadest četiri karavan-saraja, brojnim džamijama, školama, hamamima, radionicama, bojadžijskim radnja-

31 Ibn Balhi, *Farsname*, Teheran, Donja-je ketab, vol. 2, 1363, s. 146.

32 Naser Hosro Kabadjani, *Safarname*, vol. 4, Teheran, Amir Kabir, 1358, s. 120.

33 Ibid, s. 109 i 117.

Centralni deo Isfahana i bazar iz XIV veka

ma, kovnicom novca i radionicama za izradu papira.³⁴

U vreme dinastije Timurida (1369–1507) razvijaju se bazari u Samarkandu, Buhari, Mervu, Herati i Mašhadu i u njihovoj blizini niču brojni karavan-saraji, džamije i škole.³⁵

U vreme Safavida (1502–1736) javlja se određena sigurnost i razvijaju se odnosi Irana sa inostranstvom. Razvoj unutrašnje i spoljašnje trgovine i prometa utiče na ubrzanje urbanog načina života

34 Rašidudin Fazlulah, *Mukatebat Rašidi*, Lahor, 1945, s. 318.

35 Moulana Kamaludin Abdu'l Rezaq Samarkandi, *Matla'u al saidein va mađma'ul bahrein*, vol. 2, Lahor, 1936, s. 95.

IRANSKI BAZARI

i širenja gradova. Bazari u velikim gradovima, Isfahanu, Tabrizu, Mašhadu, Kazvinu i Širazu značajno se šire, pored starih grade se i novi koridori i uz svaki bazar niče karavan-saraj. Po nalogu šaha Abasa I (1587–1629), 1590. godine počinje izgradnja velelepnog trga u Isfahanu po imenu „Nakše đahan” (sada „Mejdane emam”, Imamov trg, u prevodu) sa grandioznom džamijom na njegovoj južnoj strani, nekoliko koridora na bazaru i karavan-sarajem na severnoj strani.³⁶ Šarden pominje da je u vreme dinastije Safavida u Isfahanu postojalo 1800 karavan-saraja i dve kapije³⁷; međutim, po svemu sudeći, ova cifra uključuje i neke druge trgovačke objekte.

U ovom periodu Tabriz je bio najznačajniji grad posle Isfahana. Poznati putopisac Evlija Čelebija posetio je ovaj grad u prvoj polovini XVII veka, u vreme vladavine šaha Safija (1629–1642), i zabeležio da ima 7.000 dućana, 270 karavan-saraja i hanova.³⁸

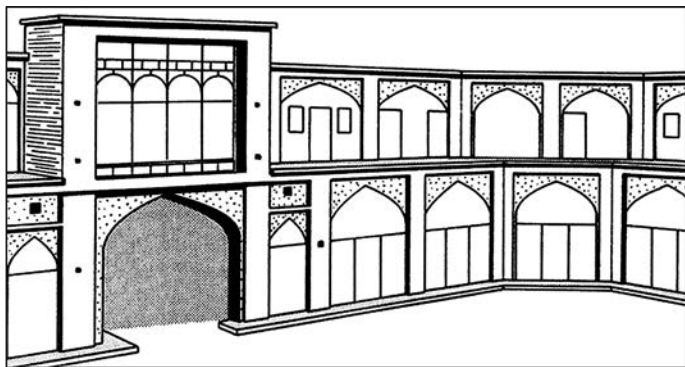
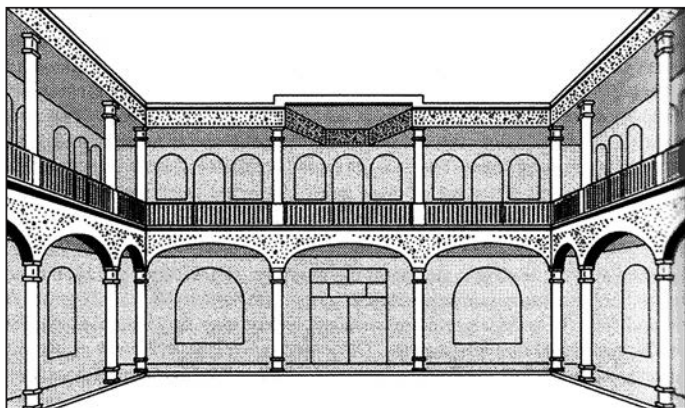
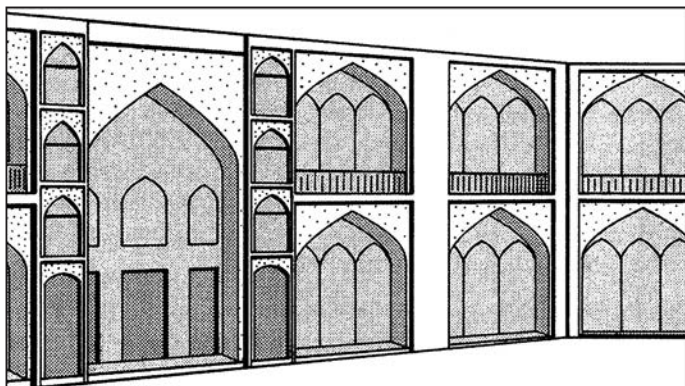
U periodu nakon Safavida nije bilo značajnijeg pomaka u širenju i razvoju gradskog prostora i bazara, izuzimajući napore Karim-hana (1750–1779), vladara Zend dinastije (1750–1794), koji je u Širazu preduzeo niz graditeljskih poduhvata. Po njegovim instrukcijama u tom gradu je

36 Honarfar, Lutfulah, *Gandine-je asar-e tarihi Esfahan*, Esfahan, 1344, s. 396.

37 Šarden, *Sijahatname-je Šarden (šahre Esfahan)*, Teheran, Negah, 1362, s. 202.

38 Evlija Čelebija, *Sijahatname*, Tabriz, Danneškade-je adabijat, br. 3, godina 11, s. 278.

Društveno-istorijski kontekst

Različiti tipovi karavan-saraja

Karavan-saraj u Madaršahu

projektovan veliki bazar i izgrađeno nekoliko karavan-saraja koji i danas privlače pažnju kao izuzetna i dragocena istorijska zdanja.³⁹

U vreme dinastije Kadžar (1794–1925) prestonica zemlje Teheran se razvija i širi velikom brzinom i glavni gradski bazar iz epohe Safavida se grana duž centralnog gradskog jezgra i dodaju mu se brojni prolazi i karavan-saraji. Fath Ali šah⁴⁰ u kompleksu bazara podiže centralnu džamiju. Razvoj bazara u tom periodu je povezan sa

39 Nipur, Karsten, *Safarname Karsten Nipur*, Teheran, Tus, 1354, s. 64.

40 Fat'h Ali šah Kadžar, drugi vladar dinastije Kadžar. Vladao od 1797. do 1834. g. (prim. prev.)

Društveno-istorijski kontekst

porastom broja stanovnika. Širenje i razvoj bazara uslovljavaju određene ekonomske okolnosti i gradske promene. Privredna razmena Irana sa inostranstvom, posebno Rusijom, ali i nekim evropskim zemljama dovodi do ulaska strane robe na iransko tržište i nekim sektorima nanosi štetu domaćim proizvodima. Ožen Fulandan je zabeležio da u Tabrizu ima mnoštvo strane robe i da je trgovina cicom i filcom i proizvodnja svilene tkanine pala u ruke Engleza, navodeći kako je broj tkačnica u Kašanu drastično smanjen usled ulaska engleske robe.⁴¹

U iranskim izvorima se pominje šteta koju su pretrpeli domaći proizvođači zbog ulaska strani roba i zatvaranje nekih proizvodnih centara u zemlji. Kriza je obuhvatila mnoge sektore⁴², npr. proizvodnja duvana u Isfahanu je sa 300.000 kutija pala na 5.000, kada je dospela u ruke grupe stranih magnata.⁴³

Druga promena se odnosi na osnivanje jednog broja fabrika i radionica kao što su barutane, fabrike za proizvodnju oružja, tekstila, svile, papira, kristala, sapuna, pamuka, kanapa, konca i štamparije. Njihov urbanistički položaj je uticao na strukturu bazara na taj način što su neke od njih, iz urbanističkih, bezbednosnih i komunikacijskih

41 Falonden, Oužen, *Safarname-je Falonden*, Teheran, Ešraki, 1356, s. 82 i 125.

42 Esfahani, Mohamad Mahdi ibn Mohamad Reza, *Nesfe dahan fi ta'rif Esfahan*, Teheran, Amir Kabir, 1340, s. 124.

43 *Tarihe eqtesadi Iran*, Teheran, Gostare, 1362, s. 102,103.

IRANSKI BAZARI

*Bazar u Džolfi, Isfahan, XIX v.
(grafika, madam Delafoa)*

razloga sagrađene izvan bazara čija je uloga kao jedinstvenog privrednog središta postepeno počela da slabi. I nedostatak državne podrške onemogućio je domaće investitore i industrijalce u konkurenciji sa stranim proizvođačima.⁴⁴

Važna novina u gradskoj strukturi u ovom periodu je značajno uticala na promenu u bazarima i to najviše na izgradnju pasaža i pravih ulica. U kadžarskoj epohi ulazi u modu izgradnja pravih i planskih ulica namenjenih za prolaz kolica i održavanje verskih obreda i ta novina u strukturi grada unosi promene i u život bazara. U takve ulice spadaju ulica Bab-e Hamajun i Naser Hosro.

⁴⁴ Ašraf, Ahmad, *Mavane' tarihi rošd sarmajedari dar Iran*, Teheran, Zamine, 1359.

*Ulica u Džolfi, Isfahan, XIX v.
(grafika, madam Delafoa)*

Druge novine kao što je pojava automobila, pristup vozila raznim delovima grada i promena u načinu distribucije placeva, dovele su do projektovanje pravih ulica u novim, a kasnije do izgradnje pravih ulica i u starim delovima grada. Duž ulica niču novi administrativni i državni simboli grada, a zatim i radnje i trgovački prostor. Ova promena utiče na strukturu većine bazara kao stabilnog prostora, dovodeći do njihove stagnacije i rasipanja koridora i trgovačkih kvartova po celom gradu. Prostor bazara poprima patinu starine; neki koji se nalaze u velikim i naseljenim gradovima su i dalje aktivni i živahni, a drugi, uglavnom oni u manjim i slabo naseljenim gradovima, postepeno gube aktivnost i postaju oronuli i napušteni.

3.

DRUŠTVENA ULOGA I FUNKCIJA BAZARA

Bazar je predstavljao najvažnije gradsko jezgro u starim gradovima u kome se odvijao najveći deo prometa roba i ljudi. Drugim rečima, bazar je bio najvažniji komunikacijski kanal kroz koji su proticali ne samo roba, kapital i ljudi, već su tim putem stanovnici saznavali novosti, informacije i razna saopštenja. Obaveštavanje je išlo usmenim putem posredstvom glasnika i telala koje je angažovala vlast kad god je narodu htela sa saopšti neku važnu odluku i novost od opšteg značaja, koji su je glasno izvikivali na glavnom gradskom bazaru. U Bejhakijevoj Istoriji (XII v.) ovako je opisano javno obaveštavanje:

„Neka plemići Nišabura čuju ovaj govor i smire se; bazarski glasnik je došao, neka ga pre-pričaju da se umire i obični ljudi.”⁴⁵

45 Bejhaki, Abu'l Fazl Mohamad ibn Husein, *Tarihe Bejhaki*, Mašhad, Danešgahe Ferdosi, 1356, s. 830.

Ovakav način obaveštavanja nije bio specifičan samo za vlast, već ga je u važnim situacijama praktikovao i običan narod tako što bi platio je-dnog ili više telala.⁴⁶

Ugledne i važne ličnosti su ulazile u grad kroz kapiju i prolazile preko bazara kao najvažnijeg komunikacijskog čvora, odakle su nastavljale ka svom odredištu. Narod je u znak poštovanja iz-lazio iz svojih kuća i okupljao se na bazaru da ih dočeka, pozdravi i proslavi taj događaj. Tada je bazar posebno ukrašavan i dobijao svečani iz-gled. Kada je vizantijski izaslanik došao u Ba-gdad u posetu abasidskom halifi al Muktadiru (908–932), bazari kroz koje je trebalo da prođe su ukrašeni, svetina se okupila duž ulica i prolaza da vidi i pozdravi uglednike i njihovu pratnju, a promet na bazaru uvećan.⁴⁷

Kada je veliki učenjak tog vremena, šejh Abu Ishak Širazi⁴⁸ u svojstvu ambasadora abasidskog halife Al-Muktadija (1075–1094)⁴⁹ prošao kroz grad Save idući u posetu Malek-šahu Nizam al Mulku,⁵⁰ stanovnici tog grada su izašli na ulice

46 Kent Dogobino, *Se sal dar Iran*, Teheran, Farahi, s. 62.

47 Abu'l Husein Helal ibn Mohsen Sabi, *Adab Dar'ul-halafe*, Teheran, Bonjade farhange Iran, 1346, s. 10.

48 Abu Isak Širazi [–1083], autor "Tabaqatul-Fuqaha" (prim. prev.)

49 Al-Muktadi (1075–94/467–87) abasidski halifa iz Bagdada od 1075. do 1094. g. (prim. prev.)

50 Abu Ali al-Hasan al-Tusi Nizam al-Mulk, (1018–1092) slavni persijski naučnik i vezir. Nizam al-Mulk, persijski vezir i Hajamov zaštitnik, osnovao je u XI veku u Bagdadu seminar – medresu, tzv. Nizamiju, koja je svoje polaznike opskrbljivala i služila za teološke studije i izučavanje pesništva. U školi je bio postavljen jedan predavač (*mudarris*), koji je mogao imati

IRANSKI BAZARI

da ga pozdrave, a trgovci su u znak dobrodošlice robom posuli put kojim je trebalo da prođe, iako je na on to negodovao.⁵¹

*Vaganje prtljaga, XIX v.
(grafika, madam Delafoa)*

U vreme obeležavanja nacionalnih praznika i verskih svetkovina bazari su često ukrašavani svetiljkama. Do XII veka, svake godine u vreme novogodišnjih praznika u periodu od mesec po- red kapije Đur u Isfahanu je postavljan bazar i

više korepetitora (*mu'idi*). Nizamija je predstavljala obrazac ustanove vi- šeg školstva u islamskom društvu, ali je istovremeno njena organizacija poslužila kao uzor i mnogim evropskim univerzitetima. Slični seminari bili su podignuti u Nišapuru i u drugim krajevima abasidskog carstva. Osniva- njem medrese al-Nizamija (1066) u Bagdadu u vreme seldžučkog vezira Nizam al-Mulka (1018–1092) sistem medresa doseže svoj prvi vrhunac i postaje putokaz za osnivanje drugih, od države finansiranih škola. Dragana Kujović, *Tragovima orijentalno-islamskog kulturnog nasleđa u Crnoj Go- ri*, Podgorica, Almanah, 2006.

51 Ibn Asir, *Kamel*, Teheran, Elmi, vol. 17, s. 103.

Društveno-istorijski kontekst

održavan vašar na kome je proslavljana nova godina i ljudi se veselili uz razne igre. Prenosi se da je Adud al-Dawla⁵² kao mladić prisustvovao novogodišnjem slavlju u Isfahanu i da mu se veoma svidelo.⁵³ Kada je došao na vlast, u mestu po imenu Suk al Amir nadomak Širaza je izgradio naselje u kojem je, kako navodi Mukadesi, svake godine organizovan otvoreni bazar i vašar.

„To je mesto nadomak Širaza veličine grada u koji je uloženo mnogo sredstava i do kojeg je sa planine dovedena voda koja prolazi njegovom sredinom. Kasnije je pored njega izgradio vrt dužine jednog farsanga⁵⁴ i u njega doneo predilice, tkače krzna i brokata (svile) i sve vrsta tkanina od kamilje dlake. Njegovo ime i dalje tamo stoji i njegovi zapovednici su, takođe, tamo sagradili dobre kuće i vrtove. Kasnije je uspostavio godišnje slavlje na koju su dolazili zbog zabave i raspusnosti. Ali sada, posle njegove smrti, to je splasnulo i bazar je postao prazan, a grad suočen sa nestajanjem.⁵⁵ Kada bi kraljevi i vladari u zemlju ili grad pozivali goste, ukrašavali su

52 Adud al-Dawla ili Azod od-Dowleh Fana Khusraw (936–983) emir iz dinastije Bujida koja je vladala u Iranu i Iraku. Smatra se najvećim vladarem ove dinastije. (prim. prev).

53 Mafruhi, *Mohasene Esfahan*, Teheran, 1328, s. 17.

54 Jedinica za dužinu, oko 6 kilometara. (prim. prev).

55 Mukadesi, Abu Abdulah Mohammad ibn Ahmad, *Ahsan'ul takasim fi ma'refati'l-akalim*, Teheran, Šerkat moalefan va motardeman, 1361, s. 642.

IRANSKI BAZARI

bazare i na njima priređivali slavlje.⁵⁶ Na mnogim bazarima i vašarima u pokrajinama Gilan i Mazanderan, u vreme praznika i narodnih i verskih slavlja održavane su razne vrste šalji-vih igara i sportskih takmičenja, kao što je rvanje.⁵⁷

Bazari nisu radili u danima žalosti, u vreme održavanja ceremonije oplakivanja i drugim prilikama, kao što je smrt neke značajne verske ili druge uvažene ličnosti⁵⁸. Ceremonije oplakivanja su uglavnom organizovane po kućama, ponekad i unutar zasvođenih prolaza i zanatlije su se međusobno utrkivale da ih što bolje organizuju.⁵⁹ Obredi oplakivanja se u kontinuitetu održavaju od safavidske epohe, kada članovi esnafskih udruženja po kućama i raskršćima bazara u prvoj desetini muharema, meseca žalosti, organizuju ovu vrstu verskih okupljanja.⁶⁰

Na bazarima su postojala mesta u kojima je mogla da se nađe razna vrsta hrane, od najobičnije i jeftine, do ukusne i skupe, gde su ljudi mogli da ugoste svoje prijatelje. O tome u svojoj knjizi piše Nader Mirza iz kadžarske epohe:

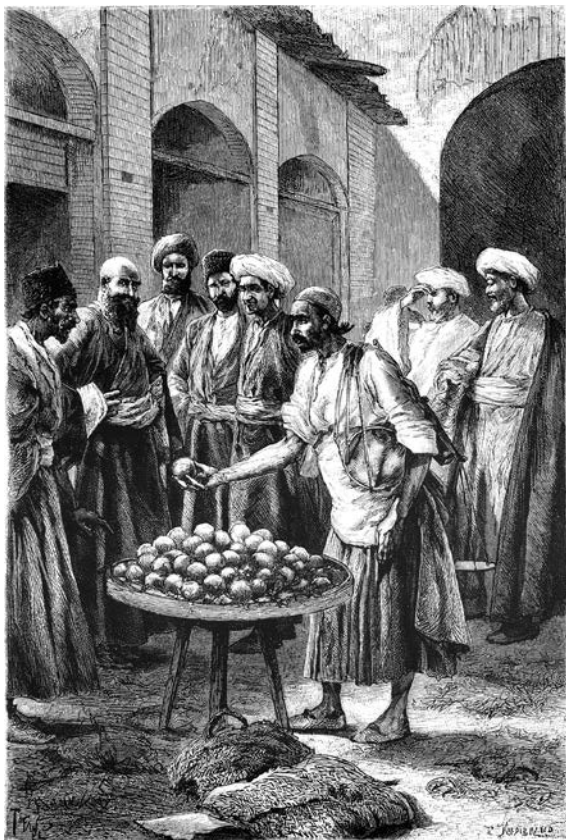
56 Bejhaki, Abu'l Fazl Mohamad ibn Husein, *Tarihe Bejhaki*, s. 549; Manučehri, 1357, *Safarname baradarane šarli*, Teheran, 74; Mirza Mahdi Han Astarabadi, *Ďahangošaje Naderi*, Teheran, 1341, s. 288.

57 Mukadesi, *Ahsan'ul takasim fi ma'refati'l-akalim*, vol. 2, s. 246.

58 Bejhaki, Abu'l Fazl, *Tarihe Bejhaki*, s. 383.

59 Ularijus, *Safarname Ularijus*, Teheran, Ebtekar, 1363, s. 112.

60 Hemat Kermani, Mahmud, *Tarihe mofasale Kerman*, s. 156.

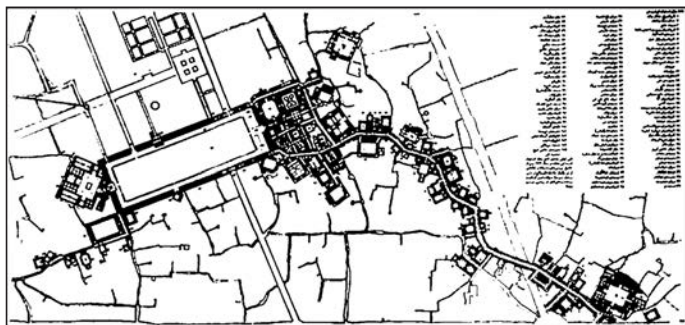
*Prodavci breskvi, XIX v.
(grafika, madam Delafoa)*

„Na bazaru u Tabrizu se priprema 'celo kebab'⁶¹, ukusno i čisto jelo koje žitelji ovog grada rado jedu. Svoje goste često vode u restoran na bazaru gde se ono sprema.”⁶²

61 Pirinač sa jagnjetinom (prim. prev.)

62 Nader Mirza, *Tarih va dografi Dar'ul-soltane Tabriz*, Tabriz, Satude, 1373, s. 307.

IRANSKI BAZARI

Bazar u Isfahanu

U prošlosti iransko društvo je bilo uređeno po rodbinskim, nacionalnim, rasnim i verskim vezama. Jedan stanovnik grada bio je tesno vezan za deo u kome živi i u slučaju nepogode ili teškoće bilo je prirodno da se prvo misli na interes svoje četvrti i komšija, a zatim na interes ostalih stanovnika. Sam bazar je predstavljao jedinstveno mesto i socijalni prostor koji simbolizuje solidarnost i jedinstvo svih stanovnika. Ne treba zaboraviti da su zanatlije i trgovci u prošlosti činili najvažniju društvenu, zanatsku i političku grupaciju koja je u vreme društveno-političkih kriza delovala organizovano i solidarno.

Zatvaranjem bazara na određeno vreme trgovci i zanatlije su često znali da izraze svoje protivljenje prema nepopularnim merama i potezima vlasti. Zatvarajući svoje radnje i obustavljajući rad, ljudi sa bazara su u mnogim prelomnim trenucima i društvenim krizama u poslednja dva veka izražavali protest prema odlukama nepravednih i tlačiteljskih vladara. To je bila praksa i u

Društveno-istorijski kontekst

vreme duvanskog pokreta (1891–1892), ustavne revolucije (1905–1911), nacionalizacije nafte (1953) i izbijanja islamske revolucije 1979. godine, kada su trgovci i ljudi sa bazara zatvaranjem bazara iskazivali svoje neslaganje sa vlastima i činiocima kolonizacije.⁶³

I Evropljani koji su nakratko boravili u Iranu bili su svesni velike društvene uloge bazara; u putopisu madam Karle Sarna o teheranskom bazaru, stoji:

Raskršće na bazaru u Jazdu

„Bazar je centar vreve i komešanja gde su ljudi u stalnom pokretu od ranog jutra do sumraka. To je mesto za sastanke i viđanje, tu se

63 Forutan, Faridun, *Nakše edtemai bazar*, Danešname-je dahane eslam, s. 387-388.

IRANSKI BAZARI

*raspravlja o ličnim stvarima, pretresaju se trgovačka pitanja i teme, razmenjuje mišljenje o opštim problemima i pitanjima vezanim za vlast i politiku. Bazar je ujedno i berza i mesto za okupljanje... novosti, glasine, klevete i ogovaranja, širenje neistina, kavgi i spletki, sve to dolazi sa bazara."*⁶⁴

Bazare su uglavnom podizali vladari, trgovci, velikodostojnici, istaknuti ljudi i gradski zvaničnici. U „*Istoriji Jazda*” se pominje obrazovanje bazara od strane gradskog šerifa.

*„Podigao je lep bazar na kapiji Mehridžard koji se sastoji od pedeset dućana, Ali-aga, koji je bio šerif Jazda... prinčević Šemsudin Muhammed Amir Dželaludin Hakmak je uredio još 30 dućana i u njemu su krojači i prodavci polovne robe...”*⁶⁵

64 Madam Karla Sarna, *Adamha va ajinha dar Iran*, Teheran, Zavar, 1362. s. 64.

65 Džafari, Džafari ibn Mohammad, *Tarihe Jazd*, Bangahe tardome va našre ketab, 1338, s. 62.

4.

NAČIN IMENOVANJA BAZARA

Svaki bazar ili neki od njegovih važnih delova, kao što je glavna ulica ili koridor, imao je svoj naziv po kome je ceo bazar dobijao ime. Reč bazar, kao mesto trgovine i razmene, koristila se i koristi dvojako. U prvom redu, ova reč nosi opšte i univerzalno značenje, za imenovanje trgovačkog kompleksa jednog grada. Na primer, kada se govori o teheranskom bazaru, misli se na veliki trgovačko-uslužni kompleks – bazar grada Teherana, koji se sastoji iz različitih specijalizovanih četvrti, koje se takođe nazivaju bazar, npr. bazar zlatara, bazar obućara, bazar odeće itd.

Specijalizovane četvrti u bazarima ponekad su imenovane po robi koja je u njima izložena, npr. bazar živine, bazar konja itd, ali su najčešće imenovani po zanatima koji su na njima bili zastupljeni, npr bazar kazandžija, tobdžija, bazar knjigovezaca, bazar menjača novca. Neki bazari su nazvani po imenu mesta ili važnog objekta koji se nalazio u blizini, na primer, bazar centralne džamije, bazar između dva hrama u Teheranu,

IRANSKI BAZARI

Bazar kazandžija u Širazu iz perioda Zend dinastije

bazar hendeka (šamac, jarak), *bazar darvaze* (gradska kapija).

Ponekad je jedna četvrt bazara ili karavan-saraj nazivan po rodnom mestu prodavaca i vlasnika dućana, zbog toga što su se trgovci istog ili sličnog profila i struke u prošlosti nastanjivali u određenoj četvrti karavan-saraja po zemljačkoj liniji. Tako je nazvan karavan-saraj Horasanaca u Isfahanu⁶⁶, bazar Kermanaca u Nišaburu⁶⁷ (iz vremena Gaznevida), bazar Tabrizaca u Jazdu⁶⁸, itd.

Posebno ime je dobijala četvrt bazara ili karavan-saraja u kojoj je prodavana skupocena i prefinjena roba. U nekim iranskim bazarima za takva mesta je korišćen izraz „*kejsarije*”, iskrivlje-

66 Šarden, *Safaraname-je Šarden*, s. 90.

67 Basuras, *Tarihe Gaznavijan*, s. 150.

68 Efšar, Iradž, *Jadgarihaje Jazd*, vol. II, Teheran, Andomane asare melli, 1354, s. 765.

Bazar tepiha i začina u Širazu iz perioda Zend dinastije

ni oblik nemački reči *kejsar* (cezar)⁶⁹. U Bagdadu je postojao bazar po imenu „Arus” na kome se prodavala luksuzna i kvalitetna roba⁷⁰. Na imenovanje bazara su mogle da utiču i dimenzije bazara; npr. Dugački bazar u Isfahanu, ili Veliki bazar u Teheranu. I vreme osnivanja imalo je uticaja na imenovanje i većina je nazivana na taj način, npr. Bazar petak, Bazar subota, Bazar ponedeljak.

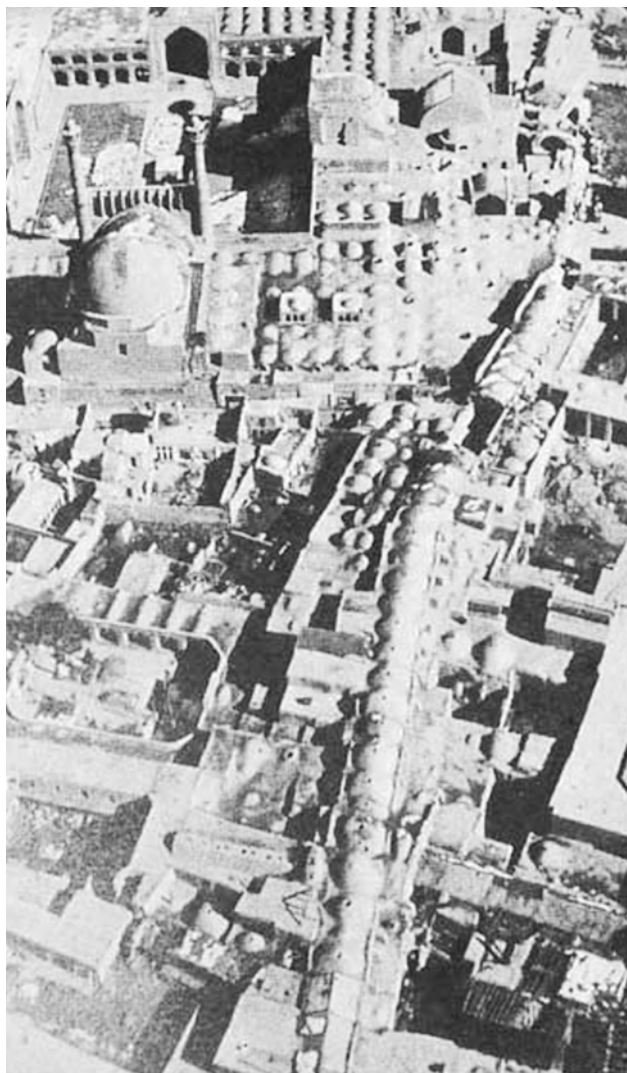
Privremeni bazari su imenovani prema lokaciji osnivanja i u nazivu su dobijali sufiks za mesto „gah”. Izrazom „*bazargah*” se označava bazar na otvorenom prostoru u gradu, na trgu ili u predgrađu. Na imenovanje bazara su uticale i urbane i prostorne okolnosti i u poslednja dva veka za

69 Šarden, *Sijahatname-je Šarden*, s. 90.

70 Fakihi, ali Asgar, *Al-e Buje va ouza zamane išan*, Teheran, Saba, 1357, s. 619.

IRANSKI BAZARI

imenovanje manjih lokalnih i okružnih bazara koristi se reč „*bazarće*“, tj. mali bazar.

Dugački bazar u Isfahanu, koji počinje od centralne džamije

II

FUNKCIONALNE KARAKTERISTIKE BAZARA

1.

PODELA BAZARA

U pogledu područja funkcionisanja bazari se mogu podeliti na:

- gradske bazare,
- seoske bazare i
- oblasne bazare.

Gradski bazari

U grupu tzv. gradskih spadaju oni bazari čije se područje funkcionisanja i usluga odnosi na

Bazar u Teheranu

IRANSKI BAZARI

gradsko područje. Kao aktivan i dinamičan trgovačko-proizvodni prostor, bazar predstavlja samo gradsko jezgro i središnji urbani prostor svakog grada, jer se za mesto stanovanja kaže onda kada njegova ekonomija ne zavisi samo od poljoprivrede, već kada jedan deo njegovih aktivnosti čine proizvodnja rukotvorina i obavljanje uslužnih delatnosti. Tada se pojačava robna razmena u središtu grada i sa drugim gradovima ili centrima i on ima potrebu za prostorom koji se zove bazar.

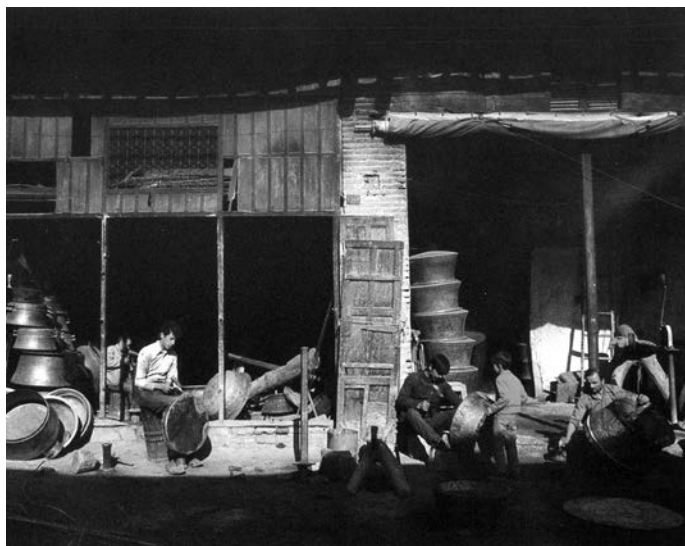
Seoski bazari

Ekonomija seoskih domaćinstava u prošlosti uglavnom je bila nezavisna ili polunezavisna, i većina sela, osim par manjih trgovačko-uslužnih prostora, nisu imala nijedno mesto i prostor za trgovinu bazarskog tipa. Međutim, u nekim delovima zemlje, usled društveno-ekonomske strukture koja je u njima bila dominantna, u manjem broju sela koja su imala specifičan ekonomsko-teritorijalni položaj i čije stanovništvo je bilo u porastu, javlja se potreba za osnivanjem bazara. Tako su neka sela u okolini Isfahana imala bazar već u XI,⁷¹ a neka u okolini Balha⁷² i širem području Isfahana u XV veku.⁷³

71 Ibn Hukl, *Zarurat'ul-arz*, Teheran, Bonjade farhange Iran, 1345, s. 107.

72 Abu Bakr Abdullah ibn Omar, *Faza'ele Balh*, Teheran, Bonjade farhange Iran, 1350, s. 50.

73 Mostavafi, Hamdullah, *Teheran*, Donja-je ketab, 1362, s. 51.

Bazar kazandžija i bakrorezaca u Isfahanu

Pored tržnica koje su postojale u brojnim selima, bilo je i drugih vrsta seoskih tržnica privremenog karaktera koje su u jednom od njih organizovane periodično, svakog dana ili u drugom vremenskom okviru. Ova vrsta bazara bila je specifična za manja sela u kojima nije bilo značajnije ponude i potražnje, da bi se u određenom selu ustanovio stalna tržnica. Takve tržnice su uglavnom nastajale u onim delovima zemlje u kojima su se jedna pored drugih nalazila manja sela, kao što su pokrajine Gilan i Mazanderan na severu Irana.⁷⁴

74 Za više informacija o malim seoskim bazarima u savremenom dobu videti u: Kristijan, *Maskan va me'mari dar dame'je rustaji Gilan*, Teheran, Moasese Motale'at va tahkikat farhangi, 1370, s. 48.

IRANSKI BAZARI

Madam Delafoa⁷⁵ je ovako opisala bazar u jednom selu u okolini Teherana.

*„Jednog dana u povratku iz šetnje prošli smo kroz glavni seoski trg. Bio je pijračni dan i svuda je bilo mnogo graje i vreve. Meštani iz okolnih sela doneli su brašno na prodaju, natovareno na magarce, u velikim vunenim džakovima, a i da pazare ono što im je potrebno. Seljanke su na sedla okačile kokoške i petlove i iznele jaja, krastavac i voće. Nešto dalje je važna stočna pijaca na kojoj se prodaju razne vrste ovaca, koze i jarčevi.”*⁷⁶

75 Žan Marg, poznata kao madam Delafoa, bila je žena francuskog arhitekta i arheologa, Marsela Delafoa, sa kojim je posetila Iran u okviru naučne misije i tom prilikom proputovala severozapadni, centralni i južni deo zemlje. Madam De le Foa je 1881. godine je sakupila rezultate svojih korisnih naučnih putovanja u putopis koji predstavlja značajan izvor za istoriju i umetnosti i sociološke aspekte Irana. (prim.prev.)

76 Delafoa, *Iran, Kelde va Šuš*, Teheran, Danešgahe Tehran, 1369, s. 162.

2.

VRSTE BAZARA PREMA VREMENU TRAJANJA

U pogledu vremenskog trajanja, bazari se mogu klasifikovati u tri grupe:

- stalni bazari,
- periodični bazari i
- kratkotrajne pijace.

Stalni bazari

Stalni bazari bili su oni koji su radili tokom cele godine. Veliki broj stalnih bazara osnivan je na uređenom prostoru, kao stalni bazari u svakom gradu ili manji lokalni bazari, s tim što su stalni bazari ponekad osnivani i na otvorenom prostoru.

Periodični bazari

Ova vrsta bazara su organizovane kao dnevne ili sedmične pijace koje su postojale u svakom

IRANSKI BAZARI

Privremeni bazar na Trgu Nakše đahan u Isfahanu

gradu ili selu tokom određenog pijačnog dana u nedelji po kome su dobijale ime. U nekim gradovima se još uvek praktikuju petak kao pijačni dan.

Postojala je i jedna vrsta godišnjih bazara koje su u mnogim gradovima održavani u raznim prilikama kao što su novogodišnji praznici.⁷⁷ Na osnivanje periodičnih bazara uticali su sezonski, nacionalni i religijski faktori. U nastavku sledi opis jednog periodične tržnice:

„Parim je malo selo u ovoj oblasti na pola farsanga od grada; njegovi žitelji su muslimani, najviše je stranaca i trgovaca, jer muškarci ovog kraja nisu deo vojske i ne bave se poljoprivredom; svakih petnaest dana u njemu se održava pijaca na koju doterani dolaze svi žitelji, sluge i sluškinje, zabavljaju se i igraju razne igre”.⁷⁸

77 Videti u: Abu Bakr Abdullah ibn Omar, *Faza'ele Balh*, Teheran, Bonjade farhange Iran, 1350.

78 *Hudud al a'lem min al mašriq ila al-magreb*, Teheran, Zohuri, 1362, s. 147.

Kratkotrajne pijace

U skladu sa robom i proizvodima koji su na njima bili zastupljeni, neke pijace su održavane u kratkom vremenskom periodu. U nekim manjim gradovima pokrajina Gilan i Mazanderan još uvek se mogu videti meštani koji ujutru svoju robu, povrće i mlečne proizvode, donose na pijacu i nakon prodaje se vraćaju svojim kućama. Prodavci na ovim pijacama učestvuju i kao proizvođači i prodavci, jer prodaju dnevne i nedeljne proizvode koje su sami proizveli.

Proizvođači nekih ručnih radova – grnčarije i proizvoda od slame, donose i prodaju svoje proizvode na privremenim pijacama koji traju jedan ili više dana i u zavisnosti od vrste proizvoda se održavaju ujutru ili popodne.

Neke otvorene pijace se održavaju u vreme odmora u blizini mesta za rekreaciju, na trgovima (trg imama u Isfahanu, zeleni trg u Teheranu), pored mostova i duž reka u gradovima (mostovi Sio se pul i Hadžu u Isfahanu).

Bazar na otvorenom u Raštu

3.

OBLIKOVANJE DELATNOSTI

Na način i kvalitet oblikovanja delatnosti i zanata na bazarima uticali su različiti faktori, od kojih su u daljem tekstu navedeni najvažniji.

Atraktivnost specijalizovanih četvrti

Nastanak i osnivanje posebnih četvrti i koridora za zanatlije i trgovce koji su prodavali istu ili sličnu robu ima veoma dugačku tradiciju. U mnogim gradovima još uvek postoje ulice i specijalizovane četvrti u kojima se prodaje ista ili slična roba. Razloge za pojavu takvih četvrti treba potražiti u njihovoj ekonomskoj atraktivnosti za mušterije koji na jednom mestu mogu da steknu uvid u različite vrste proizvoda i sličnih artikala i izaberu ono što je najpovoljnije za njih.

Relativno velika poseta i frekventnost kupaca u specijalizovanim četvrtima podstiče trgovce da na jednom mestu sakupe i izlože svoju robu.

Bezbednost i ekonomska vrednost robe

Bezbednost je jedan od najvažnijih faktora koji je u prošlosti uticao, a i danas jednako utiče na utemeljenje zanata. Bezbednost neophodna za ekonomske aktivnosti je povezana sa vrstom robe i uslugama.

Na primer, zlatarska četvrt je zahtevala veći stepen bezbednosti od četvrti bakrorezaca, a ova veću bezbednost od četvrti u kojoj se prodaju proizvodi od slame. Zato su u prošlosti različiti zanati bili grupisani u određenim delovima bazara prema vrednosti robe i stepenu bezbednosti.

U većini bazara zlatarska četvrt se nalazila u centru grada i u blizini glavne gradske džamije ili drugih važnih objekata, i veća udaljenost jedne četvrti od centra grada značila je manju vrednost robe. Četvrt bakrorezaca i kovača je uvek bila dalje od zlatarske četvrti, četvrti za tepihe i ćilime, tkaninu i štof, cipele itd.

Četvrt sa proizvodima od slame nalazila se u blizini kapije, a neka još jeftinija roba poput povrća prodavala se izvan gradske kapije.

Grupisanje sličnih zanata

U cilju lakšeg poslovanja, slične, i u pogledu proizvodnje, međusobno povezane delatnosti, bile su grupisane u neposrednoj blizini. Trgovci ogledalima i svećnjacima, priborom za ukrašavanje i luksuznim stvarima bili su u blizini zlatarske

IRANSKI BAZARI

čtvrtni. I u savremenom dobu, časovničarska četvrt u mnogim gradovima nalazi se u blizini zlatarske. Kovačka četvrt je obično bila pored ili u blizini četvrti za bakroresce. U svetim mestima u neposrednoj blizini glavne džamije, svetilišta i verskih zdanja nalazile su se četvrti sa knjižarama, knjigoveznicama i prodavnicama verskih relikvija i suvenira (brojanice, kamene pločice i prostirke za molitvu).

Odvajanje suprotnih delatnosti

Proizvodne ili uslužne delatnosti koje su po svom karakteru i vrsti produkta bile suprotne, nikada nisu bile locirane na istom mestu. Prime-ra radi, kovačka radionica, zbog buke koja je sastavni deo tog zanata, nikada nije mogla da bude u zlatarskoj ili menjačkoj četvrti, isto kao što se ni menjači novca nisu grupisali u konditorskoj četvrti. Zato su se neka zanimanja, zbog stvaranja buke ili mirisa (kao što je štavljenje kože ili prodaja živine), ili poteškoća u transportu, nalazila dalje.

4.

UPRAVLJANJE BAZAROM

Najvažnija stvar koja se odnosi na upravljanje bazarima je organizacija zanata i trgovaca. U prošlosti, svaki zanat je imao svog starešinu koji je vodio brigu o svim pitanjima vezanim za struku, rešavao probleme zanatlija i posredovao između članova zanatskih udruženja i vlade. U vreme Gaznevida (962–1187) zanatske starešine su sastavljali ugovore u kojim su se obavezivali da se članovi cehovskih udruženja pridržavaju cena koje je odredio vladar i u slučaju kršenja snosili posledice.⁷⁹ Ibn Tute u svom putopisu navodi da je svaka grupa trgovaca u Isfahana imala svoga starešinu koji se zvao „*kalu*”.⁸⁰ U safavidskom periodu predstavnik zanatskih udruženja zvao se „*nagib*”; on je imao obavezu da sarađuje sa visokim državnim službenikom (*kalantar*) u određivanju cena i visine poreza za svaki pojedinačni

79 Mohamamd ibn Mobarak-šah, *Adab'ul-harb va'l šada'e*, Teheran, Bonjad-e farhang-e Iran, 1354, s. 41.

80 Ibn Tute, *Safarname Ibn Tute*, Teheran, Bangah-e tarđome va našr-e ketab, 1359, s. 212.

IRANSKI BAZARI

zanat i da sa zanatlijama pregovara o svim pitanjima koja se tiču regulisanja cena i poštovanju ugovora.⁸¹

U nekim gradovima u tom periodu postojala je funkcija „starešine bazara” (*kadhoda-je bazar*) koja je, po svemu sudeći, obuhvatala i neke od obaveza i dužnosti cehovskog starešine.⁸²

Određivanje visine poreza i dažbina i njihovo sakupljanje bila je obaveza službenika koje je postavljao vladar ili gradonačelnik. Za vreme turkmenske i safavidske vlasti postojala je funkcija „*kalantar-a*”⁸³ koji je kontrolisao poslovanje zanatskih udruženja i određivanje poreza trgovcima. Prilikom određivanja visine poreza kalantar se savetovao sa cehovskim starešinom. Ponekad su ovlašćenja kalantara nadilazila područje bazara.

Glavni tržišni inspektor – „*muhtasib*”⁸⁴ kontrolisao je kvalitet robe, hrane i kvarljivih namirnica, delovao je preventivno u slučaju zakidanja od strane prodavaca, nadzirao je primenu i poštovanje dogovorenih cena i kontrolisao ispravnost vaga i tegova. Službeno lice koje je vršilo kontrolu poslovanja na bazarima po imenu „*vazarbad*” postojalo je i u preislamskom periodu. U islamskoj epohi je postojala inicijativa i napor da se kontrola

81 Kuznjecka, *Sazman asnaf dar avaele qarn-e nozdahom*, Teheran, Gostare, 1362, s. 441-453.

82 Barhudar Amud Torkman Farahi, *Mahbub'ul qulub*, Teheran, Barani, s. 538.

83 *Tazkirat'ul muluk*, s. 77.

84 Muhtasib – tržišni inspektor koji je bio nadležan za nadgledanje i prevenciju nepravednih tržišnih delanja.) /ombudsman/

Funkcionalne karakteristike bazara

poslovanja na bazarima vrši na ispravan način i u skladu sa islamskim načelima. Časni poslanik islama (neka su Božji mir i blagoslovi nad njim) od samog početka je određivao inspektora za svaki bazar. On je postavio Sa'da ibn Sa'ida ibn al 'Asa za inspektora bazara u Meki, a Omera ibn Hataba (drugi halifa) za inspektora bazara u Medini. Ista praksa je nastavljena i kasnije. U vreme vladavine dinastije Umajada (661–750) tržišni inspektor se zvao „*amel*“.⁸⁵

Najranije direktno spominjanje „*hisbe*“, institucije inspektorata, javlja se na početku druge polovine VIII veka, iz vremena Abu Džafara Mansura⁸⁶ i odnosi na Asem ibn Sulejman Ahvala, koji je bio odgovoran za kontrolu mera i mernih jedinica u Kufi. Godine 773. Mansur je za inspektora bazara u Bagdadu postavio osobu po imenu Abazkerja ibn Abdulah.⁸⁷

Ova funkcija je bila značajna i zbog toga što se od muhtasiba zahtevalo da u različitim situacijama bude upućen u verske propise, poseduje sposobnost donošenja presude i odredi vrstu kazne. Zato je glavni tržišni inspektor uglavnom odabiran iz redova pravnika i verskih učenjaka.⁸⁸

Glavni gradski inspektori su uglavnom bili moćni i uticajni ljudi na visokim položajima koji

85 Ebrahim, Sabah, *Asnaf dar dure-je Abasi*, s. 117.

86 Al-Mansur, Abu Ja'far Abdallah ibn Muhammad al-Mansur (712–775) drugi abasidski halifa. Vladao je od 754. do 775. godine.

87 Ibid, 118.

88 Kempfor, Englbirt, *Safarname-je Englbirt*, Teheran, Horazmi, 1360, s. 106.

Derviš

su hrabro i energično nadgledali i kontrolisali rad i poslovanje bazara; muhtasib je bez najave mogao da bane u neku radnju i radionicu i pregleda robu i proizvodnju, a ponekad i da uveče voskom zapečati radnju čije poslovanje nije ispravno i ujutru obavi inspekciju.⁸⁹

Ponekad je nadležnost inspektora bila veoma opsežna i oni koji su bili dovoljno moćni i uticajni

89 Ibn Ahve, *Ma'lam al-qarba fi ahkam al hisba*, Teheran, Bangah-e tar-
dome va našr-e Ketab, v. 4, 1355, s. 26.

Funkcionalne karakteristike bazara

mogli su ne samo da kontrolišu aktivnosti trgovaca i proizvođača, već i da nadgledaju i rad drugih profesija – dečjih učitelja, zidara, lekara i hirurga, a ponekad čak i propovednika i sudija.⁹⁰

Pored toga što je morao da poznaje sudska i pravna pitanja, tržišni inspektor je u određenoj meri morao da bude upućen i u poslovanje mnogih proizvodnih i trgovačkih delatnosti; ponekad je u cilju pravilnog shvatanja nekih problema i kontrole kvaliteta nekih proizvoda dobijao pomoć od starešina i iskusnih ljudi iz redova zanatlija.

Dužnost inspektora obuhvatala je i odgovornost za poštovanje pravila koja se odnose na prolaze na bazarima od strane zanatlija, nosača i prolaznika.

Iako je inspektor načelno bio nadležan za obračun (ehtesab), tu funkciju su ponekad obnašale i druge institucije, kao što je ured (*divan*) ili neko drugo zvanično telo. U vreme Samanida postojao je ured za obračun.⁹¹

U periodu mongolske vladavine pozicija inspektora gubi na značaju i isti trend se nastavlja i u safavidskoj i kadžarskoj epohi, kada se dužnosti inspektora postepeno prenose na druga lica kao što je šerif (*daruge*) i policajac (*kalantar*).

U vremenima kada centralna vlast nije bila dovoljno moćna da nadzire lokalne vladare i kada suveren i njegovo okruženje, zaokupljeni ličnim i prolaznim interesima nisu brinuli za opšti

⁹⁰ Ibid, 197.

⁹¹ Bartold, *Torkestan name*, Teheran, Bonjade farhange Iran, 1352, s. 493.

IRANSKI BAZARI

razvoj i prosperitet zemlje, šerifi i službenici bazara su od trgovaca često uzimali mito. O tome govori i Gaspar Darvil koji je posetio Iran u vreme Kadžara:

„Upravljanje bazarom je u nadležnosti šerifa koji imaju pravo da donesu presude. Oni gaze prava trgovaca i ljudi sa bazara, od njih uzimaju svaku moguću vrstu mita i poreza i ostaju nekažnjeni... Skoro svi begovi u svojim nahijama poseduju bazare, i kako niko nema moć da ih nadzire, oni stiču enormnu korist...”⁹²

Bazar Vakil u Širazu iz perioda Zend dinastije

92 Darvil, Gaspar, *Safar dar Iran*, Teheran, Šabaviz, 1367, s.79-80.

5.

USPOSTAVLJANJE REDA I SIGURNOSTI

Poslovi vezani za održavanja reda i discipline na bazarima, stvaranje sigurnosti i sprečavanje krađa i provala, uglavnom su bili u nadležnosti službenika podređenih direktno gradonačelniku ili nekom licu koje je pod njegovom nadležnošću. Naziv, odgovornost i nadležnost ovih službenika u svim vremenima i delovima zemlje bile su jednake i srazmerne moći i položaju centralne i lokalnih vlasti.

U nekim periodima za noćnu bezbednost bazara brinuli su noćni čuvari (*asasha*) koji su obilazili bazar i njegove četvrti⁹³, čuvali radnje, hapsili i ispitivali sumnjiva lica. Noćni čuvari su bili podređeni šefu koji se zvao „starešina čuvara” (*mir-asas*) ili „šef noćne smene” (*mir-šab*). Starešina noćnih čuvara je često bio odgovoran za krađe koje su se dešavale i morao je da nadoknadi

93 Mohamamd ibn Mobarak-šah, *Adab'ul-harb va'l šada'e*, Teheran, Bonjad-e farhang-e Iran, 1354, s. 40.

ukradenu robu. Ukoliko bi pronašao ukradenu robu, kao nagradu je primao iznos koji je u safavidskom periodu dostizao trećinu njene vrednosti.⁹⁴ U jednom periodu safavidske dinastije mnoga pitanja vezana za javni red i mir, pa tako i red i mir na bazaru, bila su dužnost šerifa (*daruge*)⁹⁵ On je sa svojim saradnicima (*ahdas*) hapsio i kažnjavao prestupnike, često je imao pravo da donese presudu, a teže prestupnike i da osudi na smrt vešanjem.⁹⁶

Delokrug šerifa je, pored bazara, obuhvatala i naseljene oblasti; u kadžarskom periodu starešine (*kadhodaje*) četvrti u Isfahanu bili su podređeni šerifu koji je sa oko 50 ljudi išao u patrolu i nadgledao poslove u gradu, a tokom dana je sa štapom i batinom u ruci sedeo na platformi u kejsariji gde je kažnjavao prestupnike.

Korupcija koja je zahvatila državni vrh u kadžarskom periodu dovela je do toga da su šerifi, pod različitim izgovorima i optužbama, kao što je zakidanje na robi ili prodaja po višoj ceni, neretko pljačkali i od trgovaca i zanatlija uzimali reket. Zato je funkcija šerifa bila veoma unosna i oni koji su za nju kandidovani znali su enormnim svotama da podmire vladara.⁹⁷ Funkcija šerifa u Teheranu je ukinuta u vreme Nasirudin-šaha,

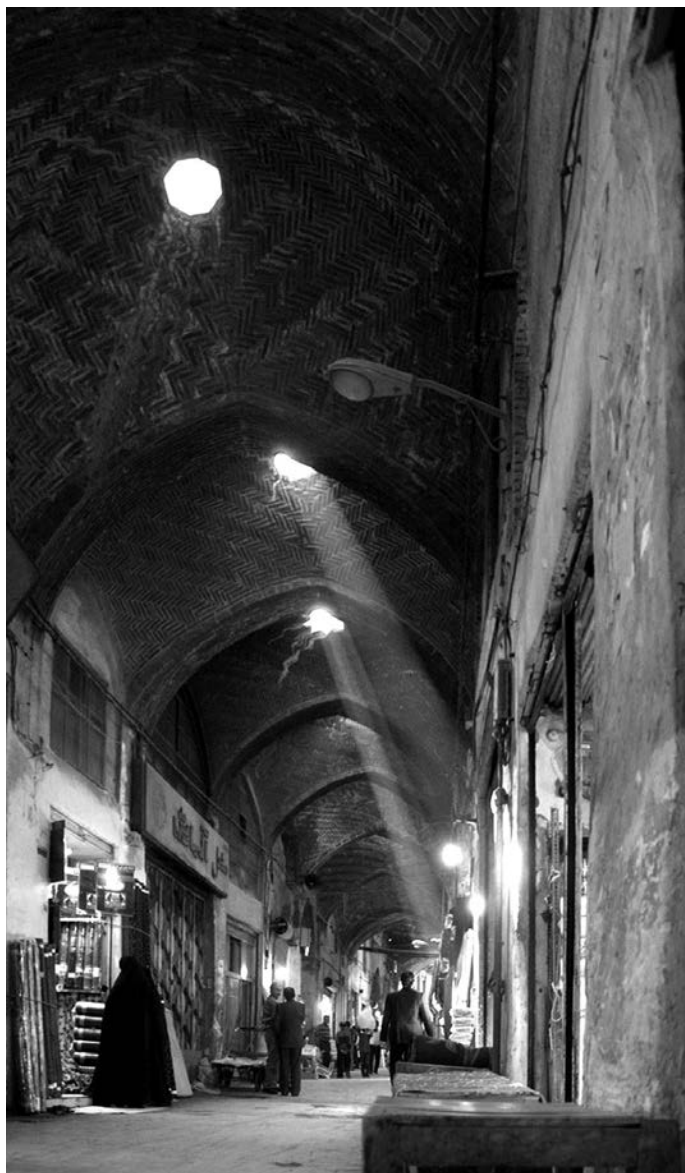
94 Šarden, *Sijahatname-je Šarden*, Teheran, Negah, 1362, s. 40.

95 Reč *daruge* je mongolskog porekla i znači „zapečatiti“; pre safavidskog perioda upotrebljavala se za gradonačelnika. (prim. prev.)

96 Kempfor, Englbort, *Safarname-je Englbort*, Teheran, Horazmi, 1360, s. 104.

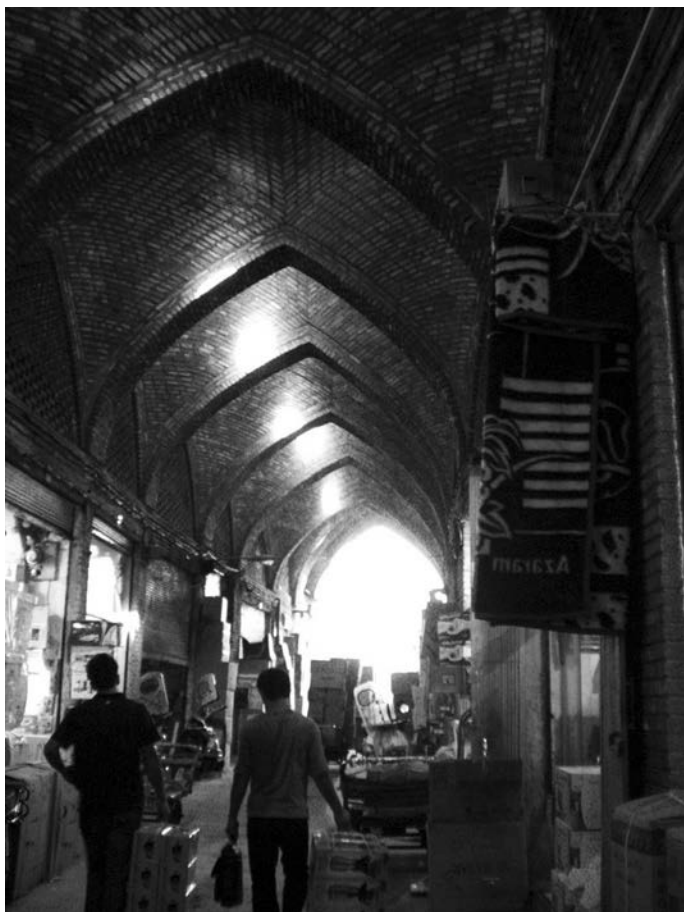
97 Darvil, Gaspar, *Safarname-je Darvil*, Teheran, Gutenberg, 1348, s.88.

Funkcionalne karakteristike bazara

Sporedna ulica na Velikom bazaru u Isfahanu

IRANSKI BAZARI

Veliki bazar u Teheranu

kada je otvorena kancelarija po imenu „nazmije” koja je počela da radi pod upravom nekog Italijana i imala oko 300 službenika.⁹⁸

⁹⁸ Lord Krozn, *Iran va gazije Iran*, Teheran, Bangah-e tardome va našr-e Ketab, v. 4, 1349, s. 439.

6.

NEKI PROPISI I UREDBE O BAZARU

U cilju regulisanja odnosa između trgovaca i mušterija na adekvatan i prihvatljiv način, i prikladnog korišćenja bazarskog prostora, donošeni su propisi i uredbe o funkcionisanju bazara. Neki od njih su imali formu zakona i bili sistematizovani, a drugi su bili u usmenoj formi kao neka vrsta nepisanog pravila. Ti propisi i regulative obuhvataju različite oblasti.

Prva važna stvar odnosi se na lokaciju različitih trgovaca i delatnosti. Trgovci čija delatnost je uticala na zagađenje sredine morali su da se razmeste izvan grada ili u blizini kapija. Klanice su uglavnom razmeštane izvan gradskog jezgra i stambenih naselja. Trgovački karavani sa velikim brojem jahaćih životinja natovarenih robom, koji su pristizali iz drugih gradova, nisu samo izazivali neprijatnosti stanovnicima i prolaznicima, već su sa putovanja u grad donosili razne zarazne bolesti. U cilju sprečavanja širenja zaraza

IRANSKI BAZARI

i očuvanja javne higijene, za smeštaj takvih karavana često su pored bazarskog koridora i u blizini kapije građeni specijalizovani karavan-saraji, gde su smeštane tek pristigle jahaće životinje i tovar. U njima su smeštaj dobijali i trgovci koji se se zarazili na putovanju i koji su mogli da uđu u grad tek pošto bi se očistili i platili porez na robu. Zato je u neposrednoj blizini karavan-saraja često podizano javno kupatilo. U vreme Gazan-hana, pored četiri glavne gradske kapije u Tabrizu napravljen je jedan karavan-saraj u koje su karavandžije, po naredbi dvora, bile obavezne da istovare svoju robu, i hamam koji je služio u higijenske svrhe.⁹⁹

Tvrđava Narin u Nainu

Toj vrsti je pripadao karavan-saraj koji se nalazio na početku bazara u gradu Nainu i naslanjao se na gradske zidine od koga su ostale samo ruševine.¹⁰⁰

⁹⁹ Fazlulah, Rešidudin, *Tarihe mobarak Gazani*, Engleska, 1940, s. 206.

¹⁰⁰ Sultanzade Husein, *Nain, šahr hezareha-je tarihi*, Teheran, Daftare pažuhešha-je farhangi, 1384, s. 93

Funkcionalne karakteristike bazara

Stari karavan-saraj u Nainu

U cilju bolje kontrole, nekim prodavcima hrane su dodeljivana mesta sa kojih je bilo lako nadzirati njihovu delatnost. Preporučivano je da radnje u kojima se priprema jedne vrste hrane (*lakanepaz*) bude blizu prostorije (*dakke*) inspektora, pošto je prilikom njenog spremanja bilo moguće da dođe do prevare.¹⁰¹ Prodavcima lotusa i higijenskih sredstava preporučivalo se da se smeste u blizini javnih kupatila.¹⁰²

Pošto se smatralo kao neprikladno da deca pisanje i kaligrafiju uče po kućama, preporučivano je da se *mektebi* osnivaju u blizini bazara, kako bi inspektor nesmetano mogao da prati i kontroliše

101 Ibn Ahve, *Ma'lam al-qarba fi ahkam al hisba*, Teheran, Bangah-e tar-dome va našr-e Ketab, v. 4, 1360, s. 82.

102 Ibid, s. 162.

nastavu.¹⁰³ Slično tome, u cilju zaštite ugleda džamije kao svetog mesta, i na podučavanje dece verskoj nastavi u džamijama se gledalo sa neodobravanjem; smatralo se da ona na taj način ne mogu da osećaju svetost džamijskog prostora, jer postoji mogućnost da ga dožive na drugačiji način.¹⁰⁴

Za izgradnju velikih gradskih i trgovačkih kompleksa kao što su džamije, medrese, tržnice, karavan-saraji, javna kupatila i slično, bila je potrebna dozvola gradonačelnika ili drugih gradskih zvaničnika¹⁰⁵, posebno ako je postojao neki profitabilni cilj, ali je dobijanje dozvole, ukoliko je postojao nesebičan i religijski opravdan motiv, bilo znatno olakšano. Ponekad je trgovcima i poslovnim ljudima izdavano odobrenje za rad.¹⁰⁶ Ovi propisi su više praktikovani u stalnim gradskim bazarima, dok je za periodične bazare i otvorene tržnice sa jeftinom robom postojalo znatno manje propisa. U mnogim otvorenim tržnicama, posebno onim u novoformiranim gradovima na početku islamske epohe, postojalo je pravilo da svako ko početkom dana zauzme neko mesto ima pravo da na njemu ostane do kraja tog dana.¹⁰⁷

103 Ibid, s. 174.

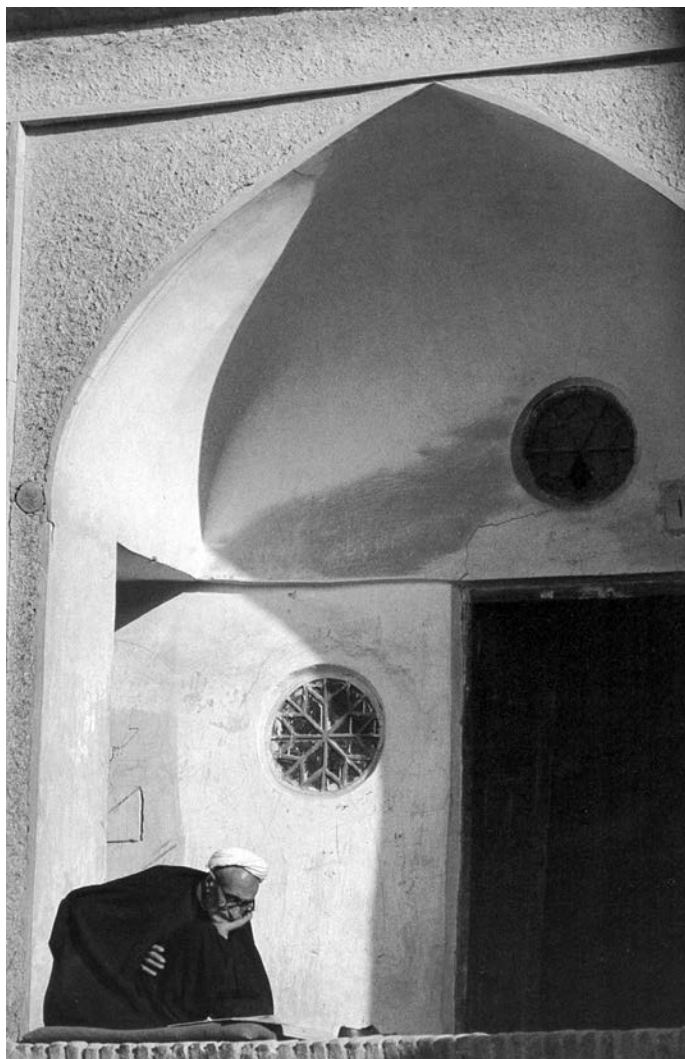
104 Ibid, s. 174 i 196.

105 Baladuri, *Futuh al baladan*, Teheran, Soruš, 1364, s. 60.

106 Špoler, Bartold, *Tarihe Mogul dar Iran*, Teheran, Bangah-e tardome va našr-e Ketab, v. 4, 1351, s. 429.

107 Baladuri, *Futuh al baladan*, s. 60.

Funkcionalne karakteristike bazara

Verska škola kao sastavni deo bazarskog kompleksa

Postojao je niz propisa o korišćenju bazarskog prostora. U delu „*Ma'alem al qurba fi ahkam al*

IRANSKI BAZARI

hisba” pominju se neki koji se odnose na prolaze i bazarske ulice:

- klupa u dućanima (*mastaba*) ne sme da prelazi preko nosećih stubova niti da bude na prolazu;
- zabranjena je izgradnja inspektorove sobe (*dakke*) na uskim prolazima, kao i sađenje drveća;
- nije dozvoljeno sedenje na suženjima i vezivanje životinja na prolazima;
- smeće se ne sme ostavljati na uličnim prolazima;
- oluke treba postavljati tako da se voda sa njih ne sliva u uske sokake i smeta prolaznicima;
- kasapini ne smeju da kolju životinje ispred svojih dućana, na bazaru i prolazima, a meso se ne sme izlagati izvan dućana;
- prodavci tkanina ne smeju da razvlače svoje tkanine na bazaru i po prolazima, jer to može izazvati neugodnosti za prolaznike;¹⁰⁸
- trgovci i prodavci su dužni da održavaju i čiste prolaz ispred svojih radnji.¹⁰⁹

U svakom razdoblju su donošeni neophodni propisi o težini i vrsti tegova i kvalitetu vaga, a inspektor je imao zadatak da nadzire njihovu primenu od strane trgovaca. Međutim, nije uvek postojalo toliko raspoloženja za određivanje fiksnih cene za sve vrste roba, već je cena većine, a po-

108 Ibn Ahve, *Ma'lam al-qarba* s.60, 89, 138.

109 Ibid, s. 62.

Funkcionalne karakteristike bazara

Bazar u Zendžanu

seбно luksuzne i one koja nije svima neophodna, određivana pravilom ponude i potražnje. Određivana je cena samo osnovnih namirnica, posebno pšenice, ječma, mesa, soli i sličnih proizvoda, i svaki put kada bi došlo do promene cena nekog od ovih artikala, isticane su nove cene koje je saopštavao glasnik.¹¹⁰ Kako ne bi došlo do nestašice, utvrđivana je i kontrolisana određena količina osnovnih životnih namirnica; konstantno je kontrolisana količina brašna koju mlinari treba da dostave pekarima i količina hleba koju su pekari dužni da ispeku.¹¹¹

110 Kempfor, Englbort, *Safarname-je Kempfor*, s.165.

111 Ibid, s. 75, 78.

IRANSKI BAZARI

Za prestupnike nisu postojali fiksni i posebni propisi, već su, ponekad, pored šerijatskih i opštih propisa, u obzir uzimana gledišta i odluke činovnika koja su bila u skladu sa društvenim okolnostima. Strogo su kažnjavani špekulanti i trgovci koji osnovne i važne namirnice poput hleba i mesa prodaju po višim cenama, naročito u vreme nestašice tih proizvoda. Postoji podatak da je sultan Mahmud nekog pekara koji je ostale pekare onemogućavao da dođu do potrebne pšenice kaznio tako što je dao da ga pregazi slon, a zatim naredio da se njegov leš pronese po gradu.¹¹² Klavih navodi da je u Timurovo vreme odrubljena glava mesaru koji je precenio svoju robu.¹¹³ Pored smrtne kazne, prestupnicima je ponekad, u vreme krize, pretila kazna odsecanja nosa i ušiju.¹¹⁴

112 Nezam'ul Molk, *Sijasatname*, Teheran, Zavar, 1344, s. 53.

113 Klaviho, *Safarname-je Klaviho*, Teheran, Bangah-e tardome va našr-e Ketab, v. 2, 1344, s. 250.

114 Za primer pogledati: Džekson, Vilijams, *Iran dar gozašte va hal*, Teheran, Horazmi, 1357, s. 318.

III

NEKE OSOBINE GRADA

1.

MESNE KARAKTERISTIKE GRADSKIH BAZARA

U velikom i srednjim, pa čak i mnogim manjim gradovima, postojao je najmanje jedan bazar. U skladu sa potrebama stanovnika, u posebnim delovima velikih gradova osnivani su brojni bazari od kojih je svaki imao određeno područje funkcionisanja, na kome su žitelji podmirivali svoje dnevne, nedeljne, mesečne pa i godišnje potrebe. Prema lokalnim i gradskim karakteristikama, položaju i području funkcionisanja, bazari se mogu podeliti u pet grupa:

- bazari izvan grada,
- gradski bazari,
- oblasni bazari,
- kvartovski bazari i
- bazari u kraju.

Bazar izvan grada

To su bile tržnice smeštene izvan grada, obično u blizini gradske kapije i bedema. U njima se

IRANSKI BAZARI

Bazar na otvorenom u Jazdu

najčešće prodavala jeftina roba, uglavnom proizvodi koji su iz obližnjih sela svakodnevno dopremani u grad, sveže voće i povrće, seno i detelina. Nadomak kapija velikih gradova osnivane su stočne pijace. Neke su održavane periodično, jednom nedeljno i mesečno, ponekad i sezonski.¹¹⁵

Tržnice izvan grada bile su u obliku pijace na otvorenom prostoru i nisu imale uređen i planski prostor, osim u situaciji kada bi se razvio jedan deo tržnice izvan glavne gradske kapije, kao što je slučaj sa bazarom u gradu Nainu.¹¹⁶

¹¹⁵ Sultanzade, Husein, *Fazaha-je šahri dar bafteha-je tarihi Iran*, Teheran, Daftare pažuhešha-je farhangi, 1372, s. 92.

¹¹⁶ Sultanzade Husein, *Nain, šahr hezareha-je tarihi*, s. 96.

Neke osobine grada

Gradski bazar

Gradski bazar se smatra najvažnijim bazarom svakog grada. Njegov delokrug se prostire na području čitavog grada i okoline i na neki način ima okružni karakter, budući da svaki grad obuhvata brojna sela čiji žitelji višak proizvoda i rukotvorina dopremaju na gradski bazar sa koga i sami podmiruju neke od svojih potreba.

Glavni gradski bazar je u isto vreme predstavljao najvažniji gradski put i prolaz i najčešće se nalazio duž najznačajnijeg puta koji vodi u grad i pored koga su podizani najvažnija gradska zdanja kao što je centralni trg, džamija, karavansaraj, verske škole i kovnica novca.

Ulaz u Veliki bazar u Isfahanu

IRANSKI BAZARI

U nekim većim gradovima glavni bazar se protezao od jedne do druge gradske kapije. Prostor gradskog bazara je bio uređen, i na njemu je izlagana skupocenija roba. U ovu grupu spadaju tradicionalni i drevni bazari u istorijskim gradovima.

Oblasni bazar

Osim glavnog gradskog bazara, u velikim gradovima je postojao jedan ili više oblasnih bazara na kojima su žitelji podmirivali svoje dnevne, sedmične i mesečne potrebe. Primer za ovu vrste bazara je trg i bazar Han u Jazdu, koji je još uvek u funkciji. Delokrug oblasnih bazara je obuhvatao područje od dve ili više oblasti. U nekim oblasnim bazarima prodavala se specijalizovana i posebna roba.

Pogled na bazar u Jazdu

Neke osobine grada

Ulaz u bazar u Jazdu

Kvartovski bazar

U centru svakog kvarta u velikim i srednjim gradovima nalazila se manja tržnica koja se sastojala od nekoliko radnji, mesare, piljare i pekare, i na kojoj su žitelji podmirivali dnevne i sedmične potrebe. Ovaj tip tržnice se zove „bazarće”, ili mala tržnica.

Većina malih tržnica u kvartovima nalazila se sa strana glavnog prolaza i imala je linearni oblik. Neki takvi bazari su imali oblik manjeg skvera. U manjim gradovima u kojima je rastojanje između stambenih četvrti i glavnog bazara bilo manje, svaka stambena četvrt je imala jednu malu tržnicu, pa su stanovnici svoje potrebe mogli da podmire i na glavnom i na kvartovskom bazaru.

IRANSKI BAZARI

Bazar u kraju

U kadžarskom periodu, gradske četvrti nekih velikih gradova, poput Teherana ili Isfahana, zbog velike površine deljene su na manje jedinice. Četvrti u starom delu Teherana su deljene na manje celine po imenu „gozar” (pasaž, prolaz) i u mnogima je osnivan mali bazar.

*Bazar u pasažu u Teheranu
(ilustracija iz 1873. g.)*

2.

POLOŽAJ STALNOG I GLAVNOG GRADSKOG BAZARA

Sve vrste bazara, u skladu sa tipom i funkcijom, osnivane su na posebnom mestu u gradu. U većini iranskih gradova glavni bazar je formiran duž glavne ulice koja je vodila do ulaza u grad i glavnim putem se protezala do gradskog groblja. Gradsko groblje je najčešće bilo smešteno nedaleko od grada, pored glavnog drumca i izvan zidina i kapija, što je žiteljima olakšavalo odlazak na groblje.

Bazar u centru grada je korišćen kao glavna komunikacijska osa i predstavljao je najuže gradsko jezgro u čijoj blizini su se nalazili važni gradski objekti kao centralna džamija, velike verske škole i kovnica novca. U mnogim velikim gradovima (Isfahan, Teheran, Kazvin) glavni gradski trg se nalazio pored ili duž glavnog bazarskog koridora. Stambene četvrti su povezivale bazar sa brojnim sporednim ulicama i sa bazara je, na taj način, postojao prilaz u sve delove grada.

3.

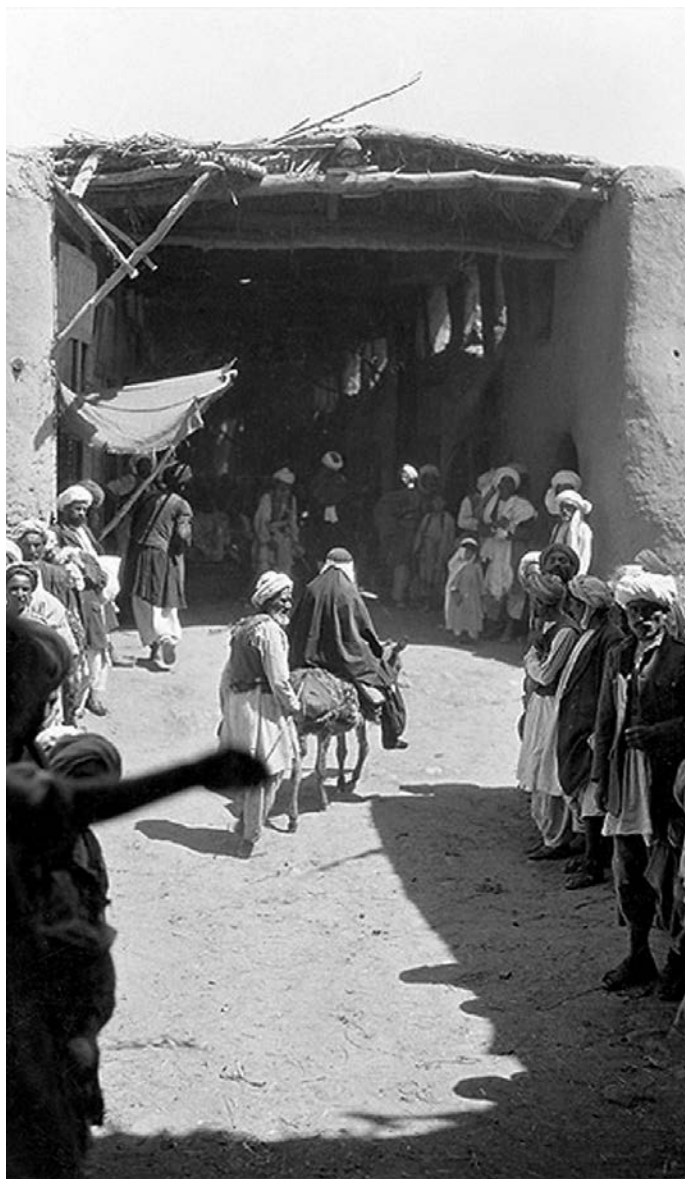
RAZVOJ GLAVNOG GRADSKOG BAZARA

Razvoj bazara je najčešće bio potpuno povezan sa razvojem grada. U slučaju kada se grad formirao duž glavnog puta koji vodi u grad, bazar se formirao duž najvažnijeg puta na kome je nastalo jezgro početnog bazara koje se, u skladu sa trgovačkim i proizvodnim potrebama, postepeno širilo dalje.

U slučaju kada je razvoj grada bio ograničen zidovima, bazar se razvijao u nekoliko formi. U prvoj je počinjao od gradske kapije, sa obe strane glavnog puta, i protezao do sledeće kapije. Ovaj linearni razvoj ponekad se protezao drugom glavnom ulicom bazara koja se ukrštala sa glavnom, kao što je slučaj u bazaru u Heratu iz XVI veka, u kome postoje dve glavne ulice koje se ukrštaju.

Iza glavne ulice na bazarima velikih i ekonomski prosperitetnih gradova, u onim kvartovima koji su imali veći trgovački značaj građeni su karavan-saraji, što je uvećavalo obim i površinu trgovačkog prostora jedne oblasti.

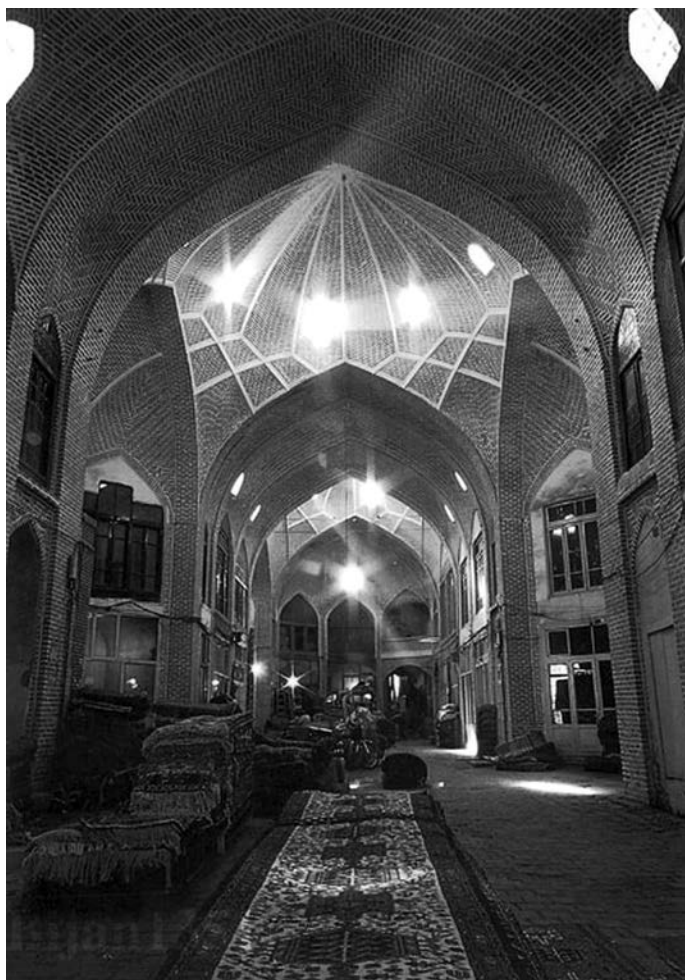
Neke osobine grada

Bazar u Heratu, 1933. g.

IRANSKI BAZARI

U gradovima u kojima linearan razvoj nije bio moguć, bazar se širio duž ulice koja je manje-više bila paralelna sa glavnom. Primeri ovakvog razvoja su bazari u Tabrizu i Kazvinu.

Bazar u Tabrizu

IV

ELEMENTI BAZARA

1.

URBANI I KOMUNIKACIJSKI ELEMENTI I CELINE

Glavna ulica

Najveći broj glavnih iranskih bazara obrazovan je linearno duž najvažnijeg gradskog puta. Zbog

Gužva na teheranskom bazaru

IRANSKI BAZARI

toga je glavna ulica bila njegov najvažniji deo i sastavni element. Sa dućanima sa obe strane, glavna ulica bazara je imala krajnje jednostavan oblik. Pošto su se mnogi bazari postepeno obrazovali i razvijali, razvoj glavnih ulica je indirektno i celovito pratio oblik pasaža. Samo mali broj bazara koje su podizali vladari i dobrotvori bili su urađeni planski. Duž glavne ulice su bili raspoređeni različiti zanati i svaki je zauzimao jedan njen deo. U nekim velikim gradovima postojale su dve ili više paralelnih ili ukrštajućih glavnih ulica.

Sporedne ulice

Bazari u malim gradovima su imali samo jednu glavnu ulicu, dok su bazari u velikim i srednjim gradovima, usled širenja u sporednim ulicama i prolazima, pored glavne imali i mnoge

Sporedna ulica na teheranskom bazaru

Elementi bazara

sporedne ulice koje su bile paralelne sa glavnom. Broj sporednih ulica na svakom bazaru direktno je povezan sa razvojem i širenjem ekonomskih aktivnosti samog grada. Sporedne ulice su najčešće bile namenjene za određeni zanat ili trgovačku delatnost, i u njima je prodavana posebna vrsta proizvoda. U pogledu mesta i ekonomskog značaja, sporedne ulice su imale manju vrednost od glavne.

Vezivni hodnici (*dalan*)

U arhitektonskim zdanjima, *dalan* je vezivni deo koji linearno povezuje spoljašnji i unutrašnji prostor zgrade, ili samo njene unutrašnje delove. I u velikim bazarima *delan* je vezivni prostor, najčešće u formi sokaka ili manjeg, sporednog hodnika, koji je s jedne strane povezan sa drugim hodnicima, a s druge s karavan-sarajem, sa čijih se strana obično nalazi jedan broj soba i dućana. Na teheranskom bazaru postoji veliki broj dalana.

Raskrsnica (*čaharsu*)

Čaharsu je raskrsnica na kojoj se presecaju glavni prolazi velikih bazara. Ponekad se na mestu presecanja dva prolaza formirao prostor četvorostranog oblika koji je bio značajan po svom komunikacijskom položaju. Zapaženi primeri sačuvanih raskrnica su velike raskrsnice na bazarima u Isfahanu, Laru, Teheranu, Kermanu i Buhari.

IRANSKI BAZARI

Ovaj izraz se ne odnosi na svaku raskrsluicu na mestu presecanja dva prolaza. Tako su nazivane samo neke od ovih celina koje su imale značajan gradski i ekonomski položaj.

U nekim vremenima, pod uticajem arapskog izraza „*suk*“, u značenju bazar, umesto izraza „*čaharsu*“, koristio se termin „*čaharsuk*“.

Bazar začina u Laru

Trg (*mejdān*)

Gradski trg se nalazio u blizini ili produžetku nekih značajnih bazara u velikim gradovima. Kao najvažniji gradski put, bazar je najčešće bio povezan sa trgovom. Veliki bazar u Isfahanu je povezan sa dva trga, Zelenim trgovom (ranije Stari trg) i Trgom imama (ranije Nakše đahan). Pored jednog dela bazara u Kermanu nalazi se trg Gand Ali-han. Još uvek se mogu videti neki delovi Ze-

Elementi bazara

Povorka u jednom od prolaza bazara Han u Jazdu, na dan ašure

lenog trga koji se nalazio pored Teheranskog bazara. U ovu grupu spada i trg Han u gradu Jazdu. Ponekad je u produžetku bazara postojao jedan ili više malih trgova koji su u prošlim vekovima nazivani „tekija” ili „husejnija” i još uvek se mogu videti na bazaru u Semnanu i Tađrišu.

Predvorje (đelohan)

Predvorje je vezivna celina u obliku manjeg trga koja je sa četiri ili tri strane bila opasana i imala je planski uređen prostor koji se koristio kao ulazni i prostor za odmor i okupljanja. Primeri predvorja koja su zadržala autentični izgled su glavno predvorje Imamove džamije (ranije Šahova džamija) na Teheranskom bazaru, čija jedna strana je pretrpela oblik, a ostale tri još uvek,

IRANSKI BAZARI

manje-više, čuvaju stari izgled; predvorja Poslanikove džamije (ranije Šahova džamija) na bazaru u Kazvinu, koja su delimično transformisana, i predvorje kapije na kejsariji bazara u Isfahanu. Predvorje centralne džamije u Jazdu koja se nalazila na bazaru ovog grada je izgubilo svoj nekadašnji izgled.

Kampfpor sledećim rečima opisuje predvorje kapije na kejsariji bazara u Isfahanu:

Kapija isfahanskog bazara

„Onaj deo trga koji s jedne strane kapija bazara služi za javnu upotrebu. Tu su grupisani sitni prodavci, preprodavci polovne robe, slatkiša, izrađivači oružja, ima i kazandžija i limara, a pored njih su umetnici, lakrdijaši, rovači, pesnici, veseljaci i sličan stalež.”¹¹⁷

117 Kampfpor, Englbert, *Safarname-je Kampfpor*, s.194.

2.

ARHITEKTONSKI ELEMENTI I CELINE BAZARA

Soba ili dućan (*hodre*)

Soba ili dućan je najprostoji i najmanji, mada najvažniji element i prostor na bazaru. Lineranim grupisanjem niza soba sa obe strane prolaza nastaje ulica ili koridor. Površina dućana je bila veoma varijabilna i u proseku je iznosila od 10 do 25 kvadratnih metara. Sobe smeštene u prizemlju i na nivou prolaza obično su imale ulogu radnje i u njima je izlagana roba, dok su sobe na gornjim spratovima dvostpratnih bazara korišćene za rad ili kancelarijski prostor trgovačke firme. Neke sobe na gornjem spratu bazara korišćene su i kao radionice.

Neke sobe su bile 50 do 70 centimetara iznad nivoa prolaza, kao što je slučaj sa sobama na bazaru Vakil u Širazu, i ispod takvih soba je obično bio magacin.

Sobe nekih zanatlija koji su proizvodili i prodavali robu imale su funkciju radionice i bile su

IRANSKI BAZARI

na nivou prolaza, ili nešto niže od njega. Takve su bile sobe mnogih zanatlija kao što su kovači, kazandžije i tesari. Neke sobe su imale još jednu prostoriju u dnu koja je od osnovnog bila odvojena pregradnim zidom.

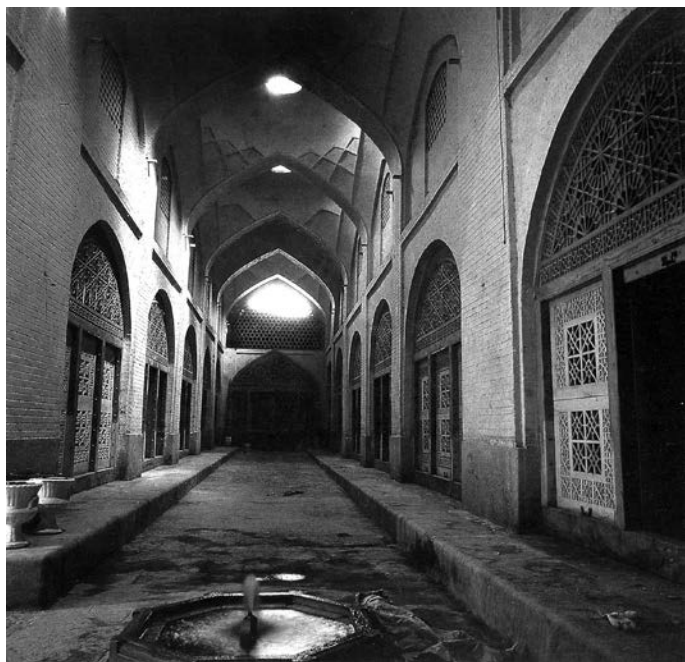
Soba (*hodre*) je bio opšti izraz za prostor u karavan-sarajima. I sobe u karavan-sarajima ponekad su zidane na dva sprata i one u prizemlju su imale trgovački, odnosno karakter radionice, dok su sobe na gornjem spratu uglavnom imale karakter kancelarije i ureda, a ponekad i radionice.

Karavan-saraj

Karavan-saraji su najvažniji arhitektonsko-planski prostor u sklopu bazara i skoro su identični današnjim tržnim centrima. Na njihovu pojavu je uticala ograničena dužina ulica i koridora. Slično se dešava i danas, kada lokali u jednoj trgovačkoj ulici, zbog velikog prometa, nisu u stanju da odgovore zahtevima i aktuelnim potrebama trgovačkog prostora, tada iza njih postepeno niču trgovački centri sa ulazima koji izlaze na glavnu ulicu što povećava kapacitet trgovačkog prostora.

U prošlosti, karavan-saraji su nastajali uvek kada je razvoj bazara pratio glavnu i ulicu iza nje, a ponekad i neku od sporednih ulica.

Početkom XX veka, umesto reči karavan-saraj u upotrebu postepeno ulazi reč „sara”. Slabljenje uloge karavana u transportu, pojava kolica i ko-

Bazar i karavan-saraj Mošir u Širazu

čija, kasnije i drugih prevoznih sredstava, dovodi do zanemarivanja a onda i ispadanja reči „*karavan*” iz ovog izraza, i za gradske karavan-saraje se kaže prosto „*sara*”. Ova reč u prošlosti je imala značenje kuća.

Prostor karavan-saraja je bio izolovan i sastojao se od središnjeg dvorišta sa četiri strane oivičenog sobama na jedan ili dva sprata. Sobe su bile manje-više istih dimenzija, osim onih koje gledaju na dvorišta i koje su mogle da budu veće i raskošnije od ostalih. Neki karavan-saraji su u suterenu imali uslužni prostor u obliku magacina

IRANSKI BAZARI

Bazar i karavan-saraj u Kašanu

i u tom slučaju su prvi, drugi, a ponekad i treći sprat bili namenjeni za sobe.

Gradski karavan-saraji su bila mesta za snabdevanje i dovoz robe. Sobe u prizemlju mnogih karavan-saraja pod nazivom „*dućani*” bile su namenjene za dovoz i snabdevanje, dok su sobe na gornjem spratu bile rezervisane za kancelarijski i poslovni prostor u kojima se obavljala prodaja na veliko, a dopremljena roba je skladištena u magacine odakle je transportovana. Sa ekonomskog i društvenog aspekta gledano, svi karavan-saraji nisu imali jednak status. Oni koji su se nalazili u blizini centralne gradske džamije, gradskog jezgra i ulice sa skupocenom robom, uživali su veći ugled i bili su mesto za bogatije trgovce,

Elementi bazara

dok su karavan-saraji u blizini gradskih kapija i ulica sa jeftinom robom bili namenjeni trgovcima i proizvođačima.

U većini gradskih karavan-saraja nije planirano posebno mestu za stoku, zato što se ona u uglednim gradskim bazarima zadržavala veoma kratko. U svakom gradu je planiran jedan ili više karavan-saraja za smeštaj četvorožaca, posebno onih koji su korišćeni u trgovačkim karavanima, dok je samo u nekima od njih postojao ograničeni prostor za stoku.

Trgovački i putnički karavana nisu mogli da uđu u grad kroz sve gradske kapije, već je svaki grad duž glavnih puteva ili gradskog bazara imao jednu ili više kapija ulazak karavana. Anri Muzer koji je posetio Teheran u vreme vladavine dinastije Kadžar, piše o tome:

„Dolab kapija je jedna od 12 gradskih kapija. Deluje veoma markantno sa svojim malim kulama i predvorjima ukrašenim ciglom azurne boje. Zbog karavana prolaz kroz ovu kapiju je zabranjen, pa smo morali da pređemo preko šanca koji okružuje grad, da bi u njega ušli kroz Šemiran kapiju.”¹¹⁸

Veći prostor za smeštaj stoke i tovarnih životinja imali su karavan-saraji izvan gradova i u pustinji, u kojima su karavandžije boravile u pa-

118 Muzer, Anri, *Safarname-je Torkestan va Iran*, Teheran, Sahar, 1356, s. 240.

Karavan-saraj u Karanagu

uzama između putovanja. Iza soba su se nalazile velike štale u kojima je stoka mogla da se odmori i bude bezbedna.

Jedan ili više karavan-saraja u velikim gradovima na gornjem spratu su imali sobe za smeštaj putnika. Prilikom posete Jazdu, Mirza Ali-han je odseo u jednom karavan-saraju i tom prilikom zabeležio:

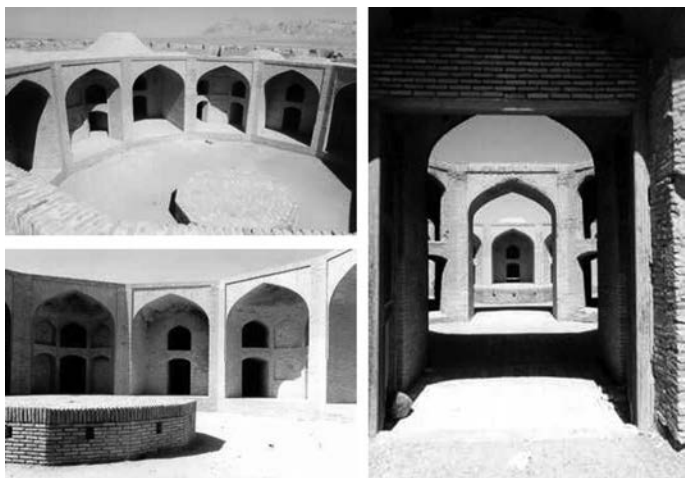
*„Čim uđosomo u grad odmah se uputismo u karavan-saraj hadži Golam-Reze. U njemu je nekoliko ljudi iz grada Naina koji bejahu krajnje srdačni prema nama. Pitao sam ih za zbi-
vanja u tom gradu i zdravlje porodice.”¹¹⁹*

119 Naini, Mirza Ali-han, *Safarname Safa'u- sultane Naini*, Teheran, Ete-la'at, 1366, s. 52.

Elementi bazara

Na bazaru u gradu Šamahi postojao je ruski karavan-saraj. O njemu je Adam Ularijus zabeležio:

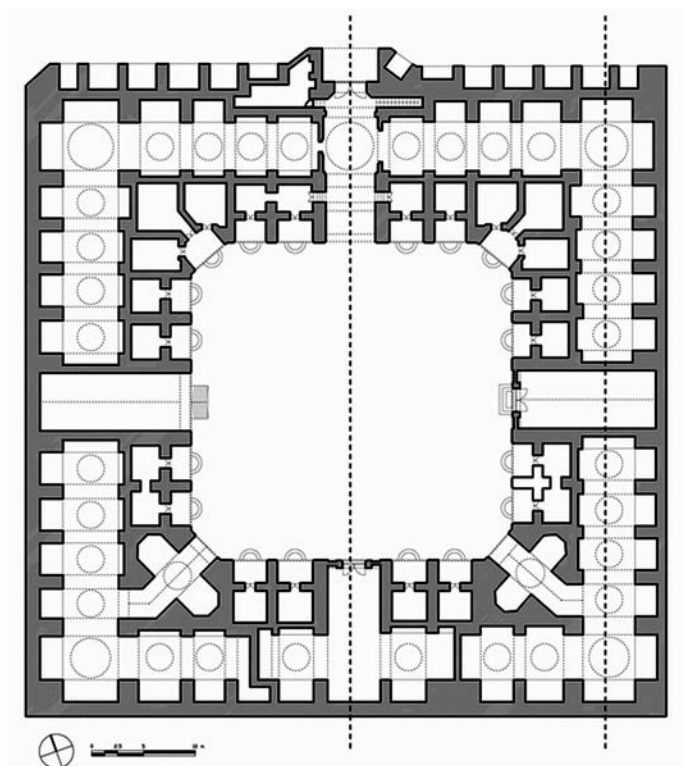
*„U južnom delu grada nalazi se veliki bazar koji ima nekoliko pokrivenih ulica sa dućanima u kojima se prodaju razne stvari, pamuk, svila, srebro i zlato, mačevi, lukovi i razne rukotvorine, i sve se mogu pazariti veoma jeftino. U blizini bazara postoje dva mesta sa povezujućim hodnicima i odvojenim sobama gde strani trgovci trguju na veliko. Jedno je karavan-saraj Šah u kome Rusi trguju metalom, cinkom, bakrom, štavljenom kožom i krznom od ruskog samura.“*¹²⁰

Karavan-saraj na pustinjskom putu između Jazda i Kermana

¹²⁰ Ularijus, Aram, *Safarname-je Adam Ularijus*, Teheran, Ebtekar, 1363, s. 87.

IRANSKI BAZARI

Plan karavan-saraja

Mnogi veliki i važni karavan-saraji imali su više od jednog ulaza kroz koje je cirkulisalo mnoštvo ljudi; njihov prestiž je bio veći ukoliko su se nalazili na prometnom mestu ili duž nekog važnog puta, slično današnjim tržišnim centrima na prometnim i važnim mestima. Sačuvana je samo nekolicina karavan-saraja sa četiri ulaza, a najpoznatiji su Golšan u Isfahanu i Sa'd ul-Sultane u Kazvinu.

Elementi bazara

Neki karavan-saraji su podizani kao zadužbine i prihod od njih je išao u dobrotvorne svrhe, za grobnicu nekog verskog velikodostojnika ili neki drugi kompleks. Takva je i zadužbina Amira Dželaludina Hekmaka u Jazdu, o kojoj se govori u knjizi „*Džame' mofidi*”.

Zasvođeni kompleks (*timče*)

Reč „*tim*” je označavala karavan-saraj, kao što u svom putopisu pominje i koristi je Naser Hosro¹²¹. Izraz „*timče*” znači mali karavan-saraj. U novije doba za male i pokrivene karavan-saraje ili kuće (*sara*) koristi se izraz „*timče*”, kao npr. *timče* Amin Doule u Kašanu. Zbog svoje pokrivenosti, kompleks „*timče*” predstavlja pogodan i zaštićen od vremenskih nepogoda prostor za iz-

Timče – zasvođeni deo bazara

121 Naser Hosro, *Safarname-je Naser Hosro*, s. 115.

IRANSKI BAZARI

laganje skupocene robe, kao što su tepisi. Zbog toga u njima nije bilo mesta za jeftinu robu i sa ekonomskog aspekta su bili vredniji od karavan-saraja. U kadžarskom periodu su se pojavili različiti modeli kompleks „timče” i karavan-saraja, kada su i izgrađeni mnogi od njih, kao što je Amir u Tabrizu i Hadž Reza u Kazvinu. Prostor mnogih takvih kompleksa je korišćen i kao deo ulaza u kuće. U svom putopisu, Madam Delafoa opisuje jedan kompleks „timče” na bazaru u Kašanu pominjući ga kao novi karavan-saraj (*karavan-saraj taze*):

„Bazar u ovom gradu (Kašan) je prostran, a njegov krov ima međusobno povezane male kupole. Ovo su karavan-saraji naseljenih trgovaca u kojima odsedaju i putnici. Oni imaju luksuzne i ukrašene zgrade. Jedan od najboljih primera je novi (taze) karavan-saraj (timče no) koji su podigli trgovci. U obliku je prizme sa kvadratnom osnovom sa kapijom na obe strane. Cela zgrada je sazidana ciglom, a krov i zidovi su obloženi gleđosanim pločicama koje pružaju lep prizor. Na plafonu se nalaze tri otvora kroz koje ulazi dovoljno svetlosti da osvetli unutrašnjost. Ova važna zgrada prepuna dragocene robe bolje od svake statistike pokazuje trgovački i razvojni potencijal grada. U njoj se prodaje izvrsna tkanina od svile i kadife koja se proizvodi u ovom gradu”.¹²²

122 Delafoa, *Safarname-je madam Delafoa*, Teheran, Hajjam, 1361, s. 195.

Elementi bazara

Timče Amin Doule bazara u Kašanu

IRANSKI BAZARI

Kejsarija

Reč „*kejsarije*” je izvedena od latinske reči „*kejsari*”, u značenju kraljevski bazar¹²³. U nekim izvorima se pominje da se ova reč odnosi na izraz „*kejsar*”, tj. cezar. U Iranu, izrazom „*kejsarije*” označavao se prostor koji je u arhitektonskom pogledu

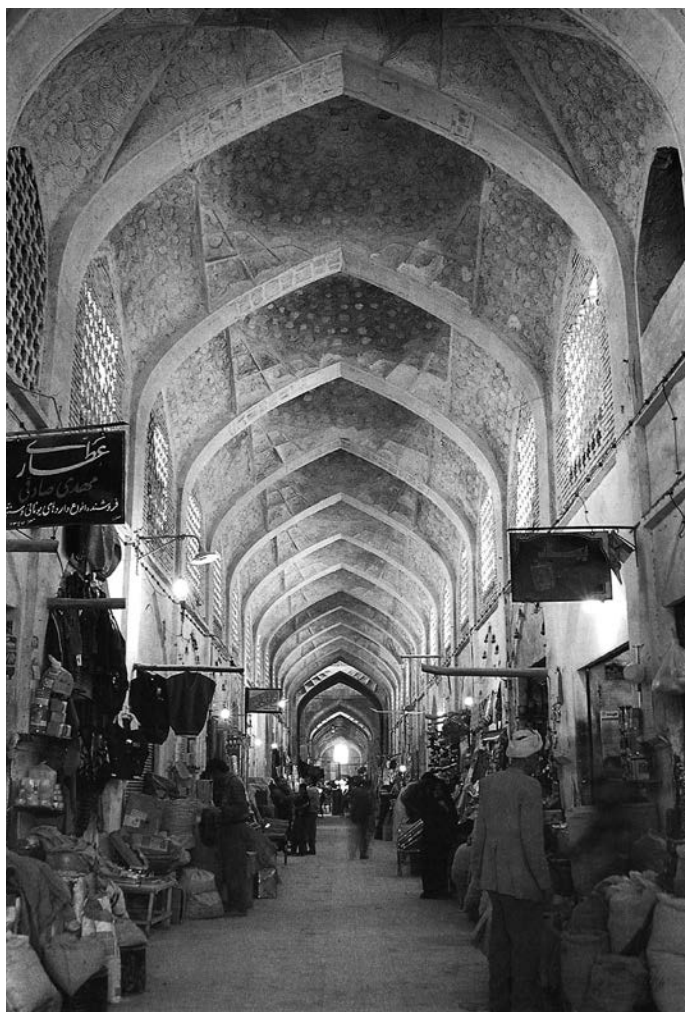
Veliki bazar u Isfahanu

bio sličan sporednim koridorima, povezujućim hodnicima ili zasvođenim kompleksima, ali je u

¹²³ Porušani, Iradž, *Mohemtarin hosusijat bazarha-je markazi šahrha-je eslami*, Danešname-je đahan-e eslam, s. 340.

Elementi bazara

pogledu funkcionalnosti najčešće bio namenjen za prodaju luksuzne i skupocene robu, posebno za neke vrste skupocenih tkanina. Zbog toga je kompleks kejsarija, nezavisno za formu, imao po

Jedna od glavnih ulica bazara u Laru

IRANSKI BAZARI

jedan ili više ulaza koji su uveče zatvarani. Takvi kompleksi su postojali u Isfahanu.

U nekim osmanskim bazarima u istorijskim gradovima današnje Turske, Siriji i Alžiru, postojao je prostor koji se nazivao „*bezistan*“, za koji neki lingvisti smatraju da potiče od persijske reči „*bede bestan*“. Bezistan je imao sličnu funkciju kao kejsarije i u njemu se prodavala skupocena roba, posebno fine tkanine.¹²⁴

Uslužni prostor

U svakom glavnom i stalnom bazaru, srazmerno njegovoj veličini, širini i kapacitetu trgovinske razmene, postojao je jedan broj uslužnih prostora kao što su rezervoari za vodu (*saqahane*), štale (*šatorhan*), ledare (*barfandaz*), magacini (*anbar*, *hanbar*) i slično, koji su bazarima pružali neophodne potrebe. Broj uslužnih prostora i njihov položaj zavisio je od funkcionalnih i fizičkih karakteristika bazara. U velikim bazarima za skladištenje robe su planirani veliki prostori, a u bazarima na kojima se trgovalo na malo bila su potrebna manja skladišta.

Javni prostor

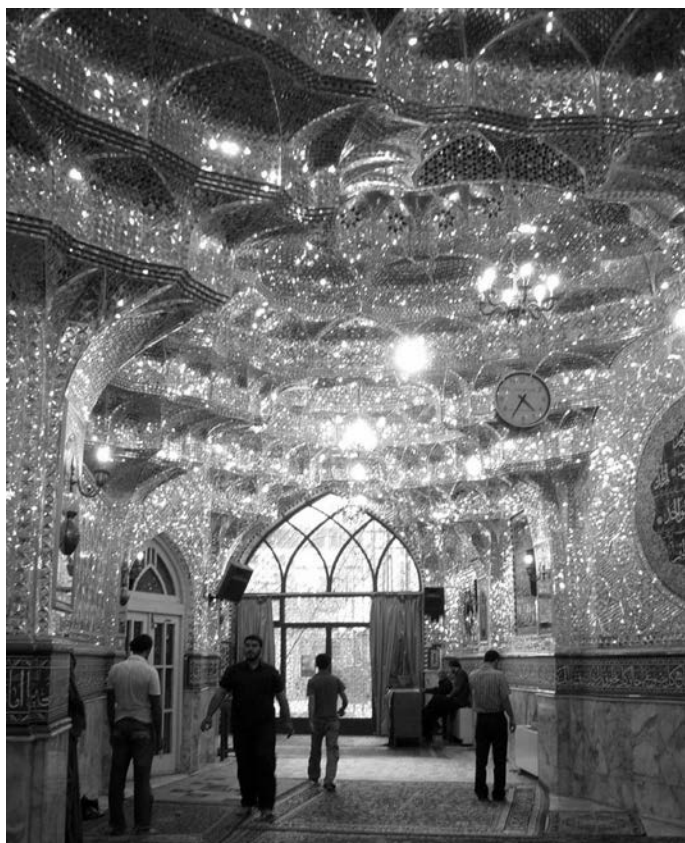
Pošto je glavni i stalni bazar predstavljao žilu kucavicu grada i na njemu se obavljao najveći deo društvene komunikacije, veliki broj javnih

124 Rejmon, Andar, Šahrha-je bozor arabi-eslami, Teheran, Agah, 1370, s. 48.

Elementi bazara

objekata građen je pored glavnog koridora na bazaru ili u njegovoj neposrednoj blizini.

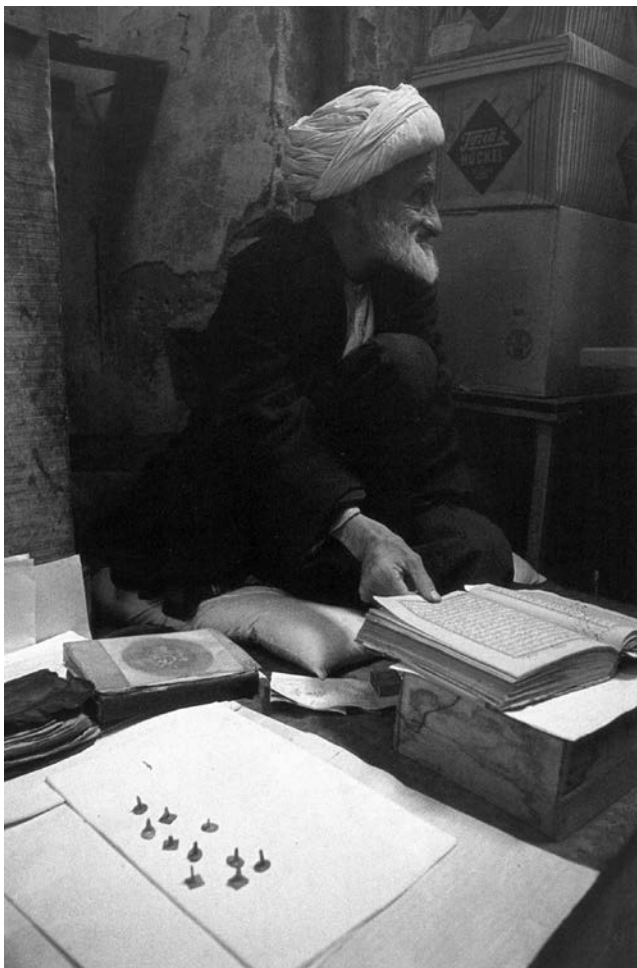
Primer za to je centralna džamija koja je obično podizana pored bazara, osim u nekim retkim i posebnim slučajevima. U većini istorijskih gradova u zemlji čija struktura nije u potpunosti pretrpela preobražaj i dalje se može videti centralna džamija na bazaru ili njegovoj blizini. I mnoge

Unutrašnjost džamija na teheranskom bazaru

IRANSKI BAZARI

verske škole i druga obrazovna, administrativna i javna mesta, kao što je kovnica novca, gimnastička sala i javno kupatilo, građene su u blizini bazara.

Sastavljač moltivi i amajlija na bazaru u Tabrizu

V

**NEKE ARHITEKTONSKE
KARAKTERISTIKE BAZARA**

1.

OBLIK

Bazari se prema obliku dele u dve grupe:

- linearni bazari i
- središnji bazari.

Linearni bazar

Većina iranskih, a posebno stalnih bazara, su lineranog oblika, jer su formirani duž puteva i prolaza. Linearni bazari su se javljali u dve forme: kao organski, tj. posredni, i projektovani tj. neposredni. Organska je ona vrsta bazara koja se postepeno fomirala duž celovitog i neplanskog prolaza, kada je, usled razvoja i širenja grada, u njihovom produžetku postepeno nastajao novi prostor. Bazari u Teheranu i Jazdu, značajni delovi bazara u Isfahanu i neki delovi bazara u Širazu i Kermanu su organskog i neplanskog oblika, zato što su ovi gradovi uglavnom nastali kao posledica širenja manjeg grada ili većeg sela i njihovi putevi i prolazi su se razvili u produžetku

IRANSKI BAZARI

Bazar Vakil u Širazu iz perioda Zend dinastije

drumova i neplanskih prolaza kasnije prerastavši u bazar.

Mali broj iranskih bazara, ili tačnije, delovi nekih iranskih bazara, građeni su neplanski i u obliku pravog puta. Oni su nastajali tako što je

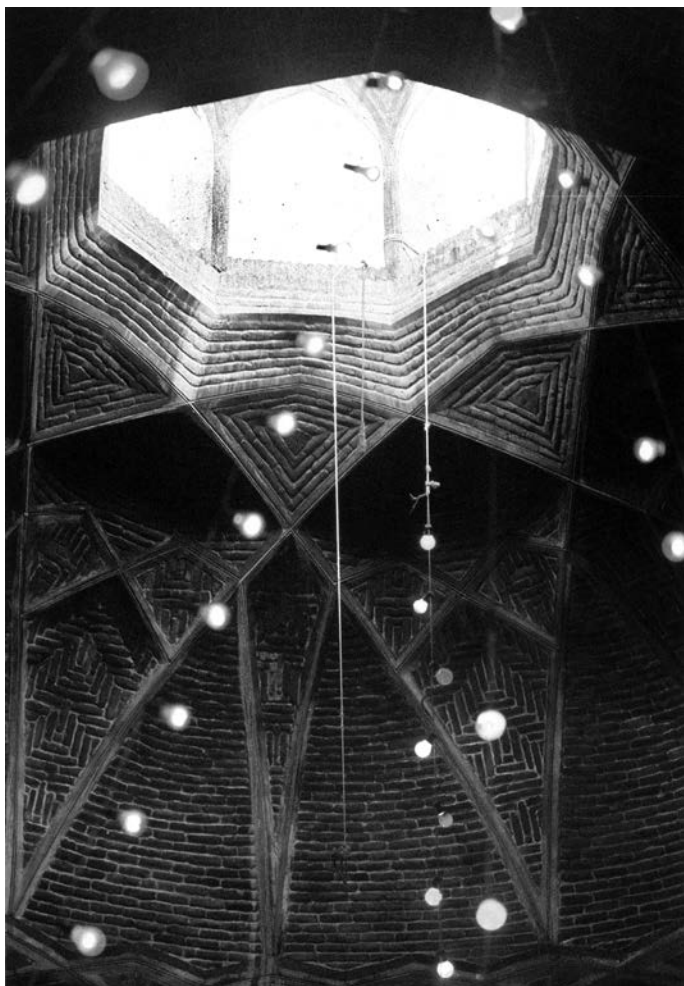
Neke arhitektonske karakteristike bazara

Bazar u Araku

neka ličnost, obično vladar ili neki od gradskih velikaša donosio odluku o izgradnji bazarskog koridora. Za projektovanje koridora i karavan-saraja bio je angažovan jedan ili više arhitekata i koridor je građen odmah nakon što bi bio urađen

IRANSKI BAZARI

Impozantno arhitektonsko rešenje svetlarnika na bazaru

projekat. Bazar Vakil u Širazu, jedan deo bazara u Isfahanu na severnoj strani Imamovog trga, bazari u Laru i Araku predstavljaju primere linearnog projektovanog bazara.

Neke arhitektonske karakteristike bazara

Središnji bazar (u obliku trga)

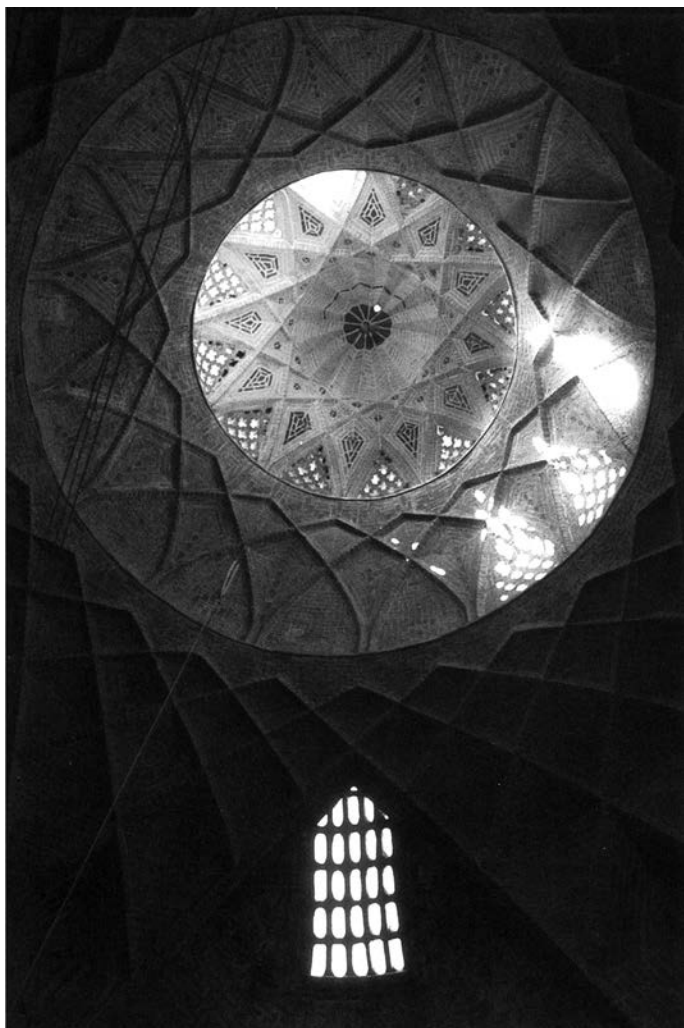
Neki iranski bazari su obrazovani na središnjem prostoru u obliku trga. Ovaj tip bazara je imao dve forme: prvi, privremenog karaktera, nastao je kao otvoreni ili privremeni bazar centralnog oblika na otvorenom prostoru pored puta ili nekog prolaza; drugi u slučaju kada jedan gradski trg ili područje planskog oblika, ili, u nekim slučajevima, organskog i neplanskog oblika počne da se koristi kao bazar.

U vezi prvog tipa treba reći da je veliki broj periodičnih i privremenih bazara na otvorenom prostoru i u obliku trga nastao pored puta ili prolaza ili u blizini ulaza i kapije naselja, a delatnosti i prostor su se profilirali dvojako: ponekad

Bazar u Isfahanu

IRANSKI BAZARI

Svod raskrnice na bazaru Han – arhitektonsko remek-delo

su se trgovci i ljudi sa bazara smeštali u organizovane paralelne redove, pored kojih su, idući kroz linearni prolaz, prolazili kupci, a ponekad

Neke arhitektonske karakteristike bazara

su se razmeštali na površini trga u nepravilni oblik.

U drugom slučaju bazar je formiran oko plan-ski uređenog trga. U ovu vrstu bazara spadaju bazar na Imamovom trgu (ranije „Nakše đahan“) u Isfahanu, bazar na trgu Gandž Ali-han u Ker-manu, bazar na trgu Han u Jazdu i trgu Sabze mejdan u Teheranu. Na nekima od njih, na otvo-

Bazar u Teheranu

renom prostoru, izgrađene su radnje (Imamov trg u Isfahanu), dok je u nekima oko trga izgrađen dugačak trem iza koga su smeštene radnje (trg Han u Jazdu).

2.

POKRIVANJE BAZARA

Mnoge vrste bazara, kao što su periodični, privremeni i bazari na otvorenom nisu imali krov. U cilju pružanja zaštite kupcima i trgovcima od različitih vremenskih nepogoda, sunca i žege ljeti, odnosno kiše i vetra zimi, pokriveni su samo neki delovi stalnih i manjih bazara koji su osnovani pored prolaza.

Neki bazari su imali jednostavne i ravne krovove od drveta ili trske. Bazar u Kufi je u početku imao nastrešnicu od pruća. U prvoj polovini VIII veka Halid ibn Abdulah Kasri je renovirao neke njegove delove i dao ih u zakup trgovcima. Bazar u Kufi pominje Ahmed ibn Abi Jakub:

„Do vremena Halid ibn Abdulaha Kasrija tržnica se pružale od palate i džamije do utvrđenja i imala je nastrešnicu od pruća; onda je za svaki zanat odredio mesto i uzak prolaz, a kiriju od njih dodelio vojnicima.”¹²⁵

125 Ahmad ibn Abi Jakub, *al Baladan*, Bangah-e tardome va našr-e Ketab, v. 4, 1356, s. 90.

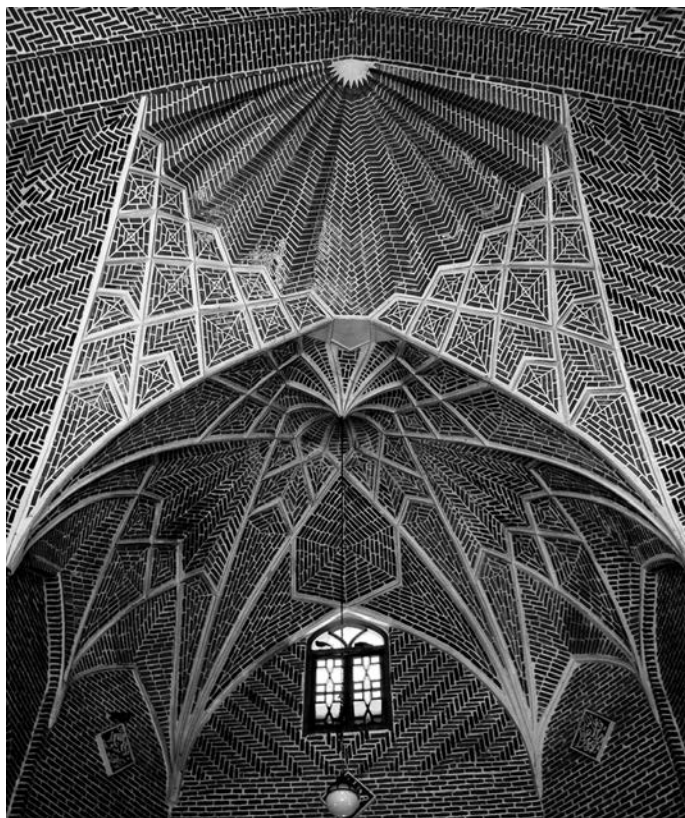

Otvori za svetlo na zasvođenom kompleksu

I Baladuri pominje ovaj bazar čije dućane je izgradio Halid i njihov krov prekrrio velikim kupolama od cigle i maltera.¹²⁶

126 Baladuri, *Futuh al baladan*, s. 46.

IRANSKI BAZARI

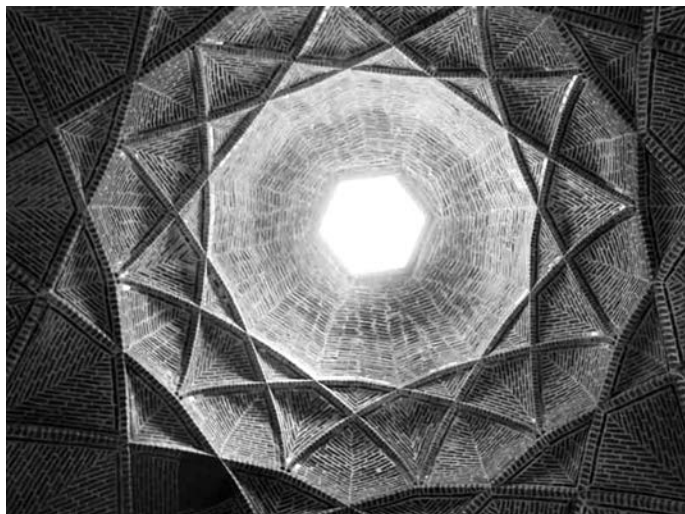
Svod bazara u Tabrizu

Upotreba drveta u izgradnji bazara uticala je na pojavu ravnih krovova, a korišćenje materijala kao što su cigla i malter uslovila je građenje krovova u obliku kupole, jer samo sa ovim materijalima nije bilo moguće podići ravne krovove na velikim otvorima. Iz pečata pronađenog u Suzi (Šuš) na kome je urezan silos za žito možemo zaključiti da praksa korišćenja krovova kupola-

Neke arhitektonske karakteristike bazara

stog oblika u Iranu seže najmanje u IV milenijum pre naše ere.¹²⁷

Za pokrivanje velikih površina kao što su ras-krsnice i zasvođeni kompleksi korišćena je kupola i posebna tehnika (*karbandi*). Veliki otvori su jednostavno pokriveni ispresecanim krivudavim linijama što je u estetskom pogledu davalo

Svetlarnik na bazaru Čaharsu

mogućnost stvaranja novih kompozicija, budući da je ova tehnika pružala mnoge i raznovrsne mogućnosti za dekorisanje krovova.

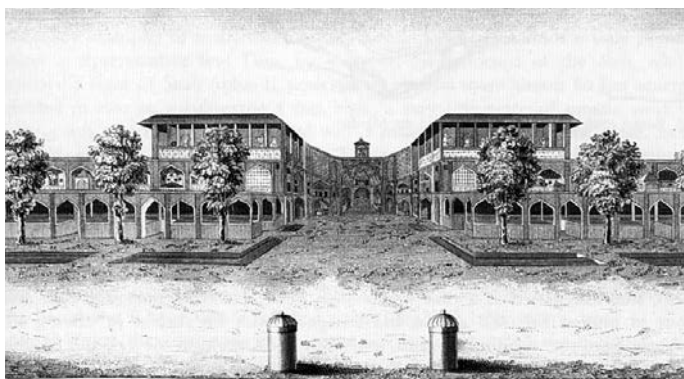
Kao i većina drugih objekata krov bazara je pokrivan prevlakom maltera i slame. Zasvođeni kompleksi i druga važna zdanja kao što je centralna

127 Malekzade Bejani, *Tarihe mohr dar Iran*, vol. I, teheran, Entešarate Jazdan, 1363, s. 14.

IRANSKI BAZARI

džamija i verske škole su pokriveni ciglom i otpornijim materijalima. Mukadesi je zabeležio pokrivanje bazara u Isfahanu iz XI veka:

„Neke njegove tržnice su pokrivene, neke nisu. Džamija na bazaru je lepa i ima oble stubove. Vrh minareta okrenut u pravcu kible, visine sedamdeset lakata, ima prsten koji se još uvek dobro drži.”¹²⁸

Isfahanski bazar

Sledi opis bazara u Taškentu:

„Bazar u Taškentu se prostire na širokoj površini, zapravo, to je grad u gradu. Krovovi njegovih ulica pokriveni su trskom kroz koju na zemlju prodiru toplota i sunčevi zraci zbog čega zemlju stalno prskaju vodom. Kada se uđe na bazar, zemlja i prašina na ulicama pružaju osećaj radosti i zadovoljstva. Na njemu vlada

128 Mukadesi, s. 580.

Neke arhitektonske karakteristike bazara

Savremeni bazar u Taškentu

velika gužva i neprestano prolaze kamile natovarene robom."¹²⁹

Ponekad se krov nekih građevina koristio u druge svrhe; na krovovima mnogih bazara bojadžije su sušili svoje proizvode. Zabeleženo je da je krov kao deo bazara korišćen za odmaranje prolaznika i pružanja usluga. Prema delu „*Hudud al a'lem min al mašriq ila al-magreb*“, na krovu bazara u Samarkandu (XI vek) tekao je potok vode.

„Samarkand je veliki i uređen grad sa mnogo blagodati i mesto je trgovaca iz celog sveta; oko grada se nalazi naselje i drevna tvrđava, sa krova njegovog bazara teče potok koji dolazi sa planine, unutra je manastir manihejaca koje zovu 'nagušaki'."¹³⁰

U mnogim istorijskim izvorima, prilikom opisanja fizičkih karakteristika bazara često se

129 Muzer, Anri, *Safarname-je Torkestan va Iran*, Teheran, Sahar, 1356, s. 47.

130 *Hudud al a'lem* s.107.

IRANSKI BAZARI

pominje pokrivanje bazara. U knjizi „*Nesfe dahan fi ta'rif al-Isfahan*” pominje se bazar u Isfahanu:

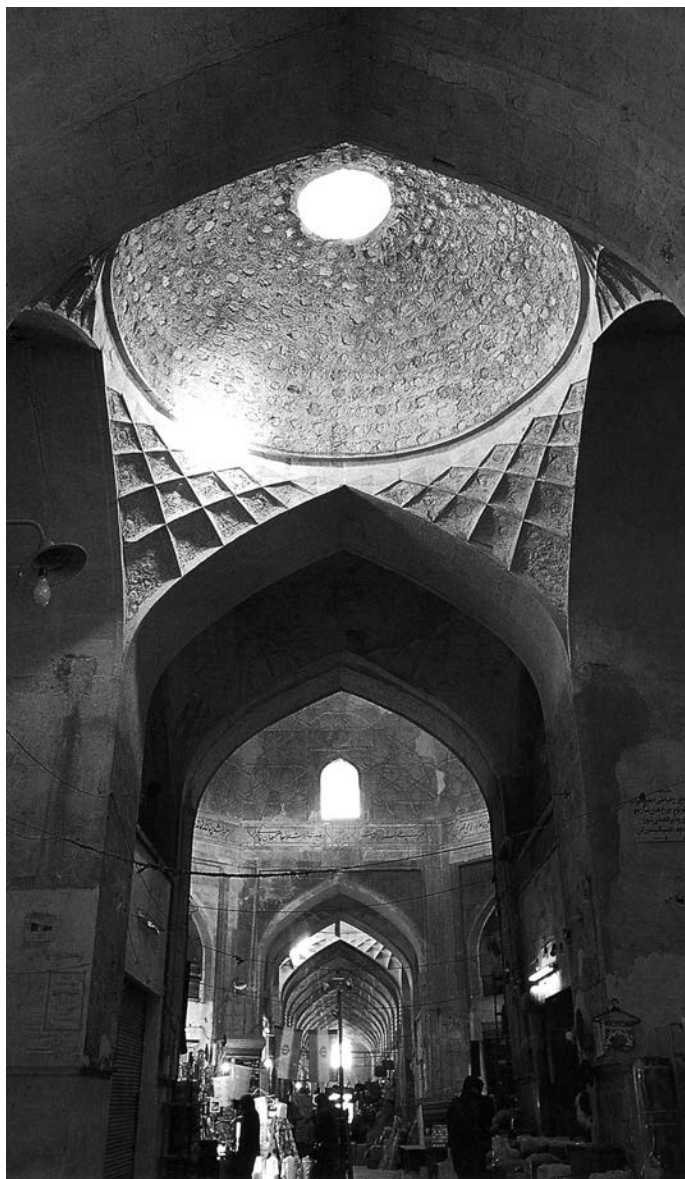
Svod nad raskrsnicom isfahanskog bazara

*„Mali četvorostrani bazar daje prizor građevine savršene lepote; nalazi se blizu kejsarije od koje je malo širi, ali nema toliku dužinu...u njemu postoje sve vrsta radnji i roba, skoro svaki ima karavan-saraj, iskrcavalište i mesto za kamile. Bazar je pokriven lučnim krovom, i u Isfahanu nema nijednog bazara sa drvenim stropom.”*¹³¹

Pokrivenost glavnog bazarskog koridora bila je od velikog značaja za prolaznike i kupce i ne-

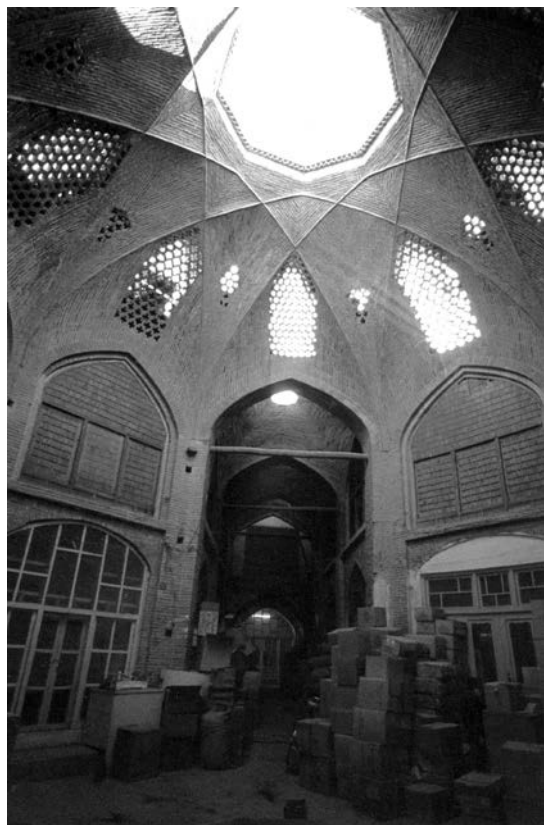
¹³¹ Al Isfahani, Mohamad Mahdi ibn Mohammad Reza, *Nesfe dahan fi ta'rif al-Isfahan*, Teheran, Amir Kabir, 1368, s. 50.

Neke arhitektonske karakteristike bazara

Svođ bazara u Laru

IRANSKI BAZARI

Timče – zasvođeni deo bazara

pokriveni koridori i prolazi su pokriveni svaki put kada je to bilo moguće, najčešće prilikom intenzivnog razvoja i renoviranja bazara. Vezano za pokrivanje bazara u Širazu postoji podatak da su svi bazari u tom gradu pokriveni ciglom i malterom, slično bazaru Vakil.¹³²

132 Mohammad Husein-kan E'temad Sultane, *Al moaser va'l-asar*, Teheran, Asatir, 1363, s.110.

3.

NEKE KARAKTERISTIKE GLAVNOG BAZARSKOG KORIDORA

Dužina koridora na bazarima nije bila određena i fiksna, već je zavisila od veličine grada i njegovog ekonomskog napretka. Koridori u manjim gradovima su bili dugački nekoliko stotina metara, a u velikim i po nekoliko kilometara. Prosečna širina glavnog bazarskog koridora je bila četiri do šest metara. Nakon intenzivnog razvoja jednog grada i uvećanja njegove populacije neki koridori su postajali previše uski za promet, a oni delovi koje nije bilo moguće proširiti i krcati. Prolaznike i posetioce bazara dodatno je uznemiravao prolazak gradskih velikaša na konjima kroz uske koridore. Ibn Batute pominje gužvu na bazaru u Horazmu i nedostatak prostora za prolaženje¹³³. I Mukadesi (XI vek) se žali na skučenost bazara u Širazu i pominje kako dva čestvonošca ne mogu normalno da se mimoiđu¹³⁴.

133 Ibn Tute, *Safarname-je Ibn Tute*, vol. I, s. 405.

134 Mukadesi, *Ahsan'ul takasim fi ma'refati'l-akalim*, vol. II, s. 640.

IRANSKI BAZARI

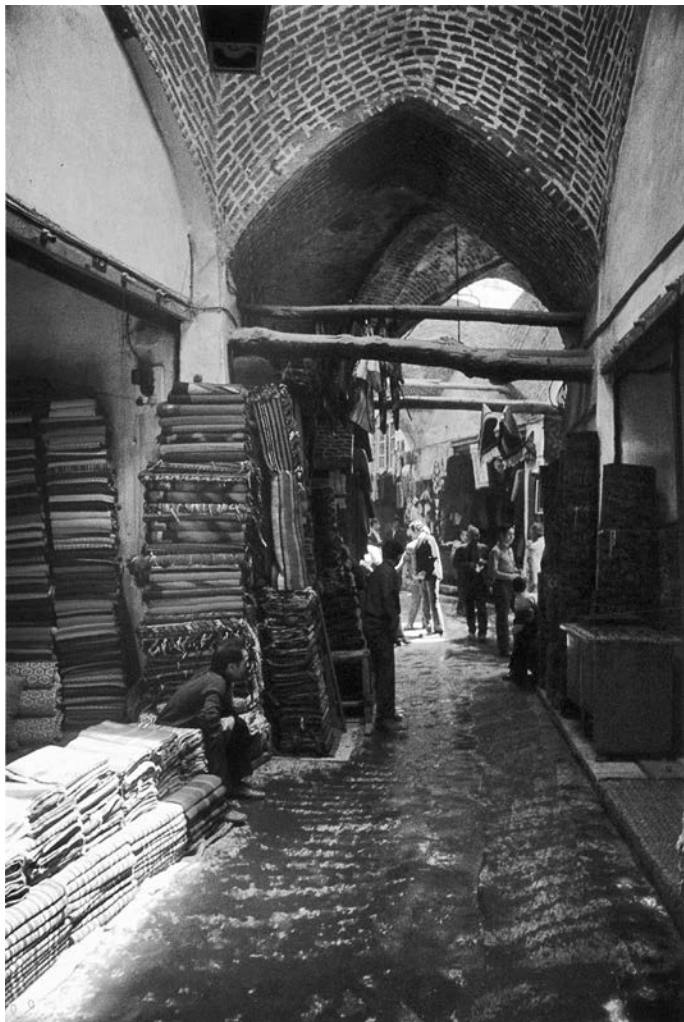

Bazar kazandžija u Širazu

Bilo je pokušaja da se uvođenjem raznih pravila i propisa olakša prolazak i rastereti gužva kroz bazar koji nisu urodili plodom u svim gradovima, posebno u onim gde su na vlasti bile slabe i neefikasne vlade i gde ovi propisi nisu dosledno sprovedeni zbog čega je kretanje kroz bazar bilo otežano. Pruski ambasador u Iranu u vreme dinastije Kadžar ovako je opisao gužvu na bazaru:

„Kamile, mazge, konji i magarci svojim tovarom često zakrčuju prolaze na bazaru. Jahanje konja kroz bazar je zanimljivo za posmatranje,

Neke arhitektonske karakteristike bazara

Uski prolaz između koridora

ali nije bezopasno. Ulica bazara nije ravna i porred udubljenja, veraavnina, nizbrdica i uzbrdica na njoj ima i mnogo rupa u koje je moguće da,

IRANSKI BAZARI

Jedan od retkih trenutaka mira i tišine na bazaru

usred velike gužve i meteža, konjska noga upadne i prevrne se zajedno sa jahačem.”¹³⁵

Samo neki bazari su imali prostrane i široke ulice. Kaže se da je bazar u Reju bio veoma širok¹³⁶ i da je kroz sredinu jednog njegovog dela tekao potok sa čijih strana se nalazio drvored.¹³⁷

U nekim planski podignutim gradovima građeni su prostrani bazari kako bi vojnici u vreme održavanja svečanosti kroz njih bez teškoća mogli da prođu na konjima. U jednom zapisu o gradu Sarman Raj stoji:

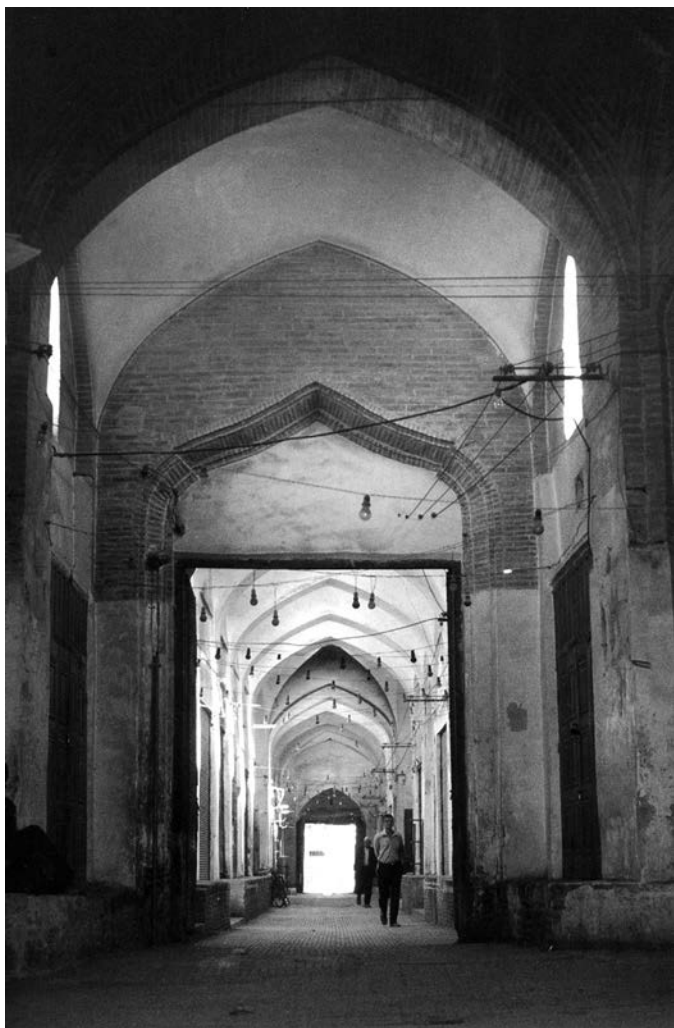
„...Ulazi u bazar vode od prostranog i velikog koridora... u svakom prolazu bili su razni

135 Brugš, Henriš, *Safari dar bare sultan Sahebqaran*, vol. I, Teheran, Ete-la'at, 1367, s. 189.

136 Mukadesi, *Ahsan'ul takasim fi ma'rafati'l-akalim*, vol. II, s. 582.

137 Ibn Fakih, *Muhtasar al baladan*, s. 112.

Neke arhitektonske karakteristike bazara

Bazar je potpuno miran samo kada je neradni dan

*dućani u kojima se obavlja trgovina i posluje,
zatim zanatlije, trgovci, prodavci rukotvorina;
širina svakog prolaza bila je sto lakata, kako*

IRANSKI BAZARI

*prilaz džamiji za konjanike i vojnike ne bi bio
uzak kada petkom dolaze na molitvu.*"¹³⁸

Bazar Reza u Mašhadu

138 Ahmad ibn Abi Jakub, *al Baladan*, s. 38.

REZIME

Kada se danas pomene reč bazar, najčešće se pomisli na njegovu ekonomsku dimenziju, dok je u prošlosti društveni i gradski aspekt bazara imao mnogo veći značaj nego ekonomski. Bazar je najčešće osnivan duž najvažnijeg puta i prolaza i predstavljao glavno gradsko jezgro sa kojim su direktno ili indirektno bile povezane sve aktivnosti u gradu i celokupan javni prostor. Na bazaru su se nalazile važne zgrade i urbane celine kao što su centralna gradska džamija u kojoj se obavlja molitva petkom, verske škole i brojni karavan-saraji i zato je predstavljao žilu kucavicu svakog grada; sa njega su u prošlosti stizale i dalje se širile novosti, glasine i vesti. Danas je to trgovinski centar u kome se kupuje, prodaje i posluje. Dolazak savremenog doba sa ubrzanim razvojem gradova doneo je mnoge promene kao što je moderna ulica za saobraćaj prevoznih sredstva i nov način u proizvodnji i prezentovanju robe, kojima tradicionalni bazari nisu uspeli da se prilagode na adekvatan način i uslovili su pojavu modernih tržišnih centara koji su se rasuli po raznim delovima grada.

IRANSKI BAZARI

Savremeni trgovački centri ne predstavljaju posebno privlačno mesto i prostor za posetioce; njihov kvalitet suštinski umanjuje to što se uglavnom nalaze usred veoma prometnih i često zakrčenih ulica koje nisu dovoljno bezbedne i u kojima zbog gustog saobraćaja vladaju velika buka, galama i zagađenost vazduha, ali i drugi nedostaci kao što je manjak pokrivenog prostora.

Tradicionalni bazari se mogu podeliti u tri grupe: prvu grupu čine bazari u velikim gradovima kao što su Teheran, Isfahan i Tabriz, čiji ekonomski život danas opstaje zahvaljujući i turističkim i istorijskim atrakcijama koje su uvećale njihov značaj, iako je u njima došlo do nepovoljnih promena. Drugu grupu čine bazari u nekim srednjim i malim gradovima čiji ekonomski život zavisi od podmirivanja potreba jednog dela stanovništva i koriste se u ograničenom obimu, pa je jedan deo tih bazara napušten ili polunapušten. U toj grupi su bazari u Kazvinu i Semnanu. Treću grupu čine bazari u nekim malim gradovima koji su usled izmeštanja gradskog centra i suštinskih promena smera glavnih gradskih pravaca i trgovačkih centara postali napušteni, a neki njihovi prostori ruinirani. Bazari u gradovima Nain i Zavare su primeri ovog tipa bazara.

Opasnosti su izloženi razni oblici koje nismo uspeli da zamenimo odgovarajućim i željenim trgovačkim prostorom.

Husein Sultanzade
IRANSKI BAZARI

Izdavač
Kulturni centar I. R. Irana u Beogradu

Za izdavača
Mehrddad Agahi

Urednik:
Aleksandar Dragović
nur.urednik@sbb.co.yu

Lektura i korektura:
Mirjana Abdoli

Slog, prelom i likovno rešenje korica:
Mario Lampić
marlama@nadlanu.com

Štampa
Alta Nova
Beograd

Tiraž
500

ISBN 978-86-7356-

Prvo izdanje
Beograd, 2009.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

KULTURNI CENTAR
I.R. IRANA U BEOGRADU